

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮЖАНАИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ

И.АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ жана
Ж.БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 13. 16. 527 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 37.02(575.2) (043.3)

СЫДЫКБАЕВА МИРА МЕДЕРКУЛОВНА

**ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ
ОКУТУУДА СТУДЕНТТЕРДИН ТИЛДИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН
КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ЛИНГВОДИДАКТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ
(юрист адистиктеринин мисалында)**

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз тили)

Педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2017

Диссертациялык иш Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун методикасы кафедрасында аткарылды

Илимий кеңешчи: педагогика илимдеринин доктору, доцент
Чыманов Жеңишбек Арыпович

Расмий оппоненттери: педагогика илимдеринин доктору, доцент
Муканбетова Айгүл Садырбаевна

педагогика илимдеринин доктору, профессор
Жаксылыкова Куляй Баймендиновна

филология илимдеринин доктору, профессор
Токоев Таалай Токтосунович

Жетектөөчү мекеме: Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия (Славян)
университетинин кыргыз тили, герман
филологиясы, адабияттын тарыхы жана
теориясы кафедралары. Дареги: 720000, Кыргыз
Республикасы, Бишкек ш., Чүй проспектиси, 44

Диссертациялык иш 2017-жылдын 24-февралында саат 14.00дө И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты), психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д13.16.527 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот.

Дареги: 720023, Бишкек шаары, 10-кичи району, Камская көчөсү, 10а.

Диссертация менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51. <http://arabaev.kg/do.kg/?option=soi>

Автореферат 2017-жылдын 20- январында таркатылды

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты, доцент

Омурбаева Д.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу: Кыргыз Республикасында тил саясатын жүргүзүү боюнча улуттук программанын иштелип чыгышы жана анын турмушка ашырыла башташы менен кыргыз тилин экинчи тил катары окутууга коюлуп жаткан соңку суроо-талаптарды турмушка ашыруунун лингводидактикалык негиздерин иштеп чыгуунун зарылдыгы айгинеленди. Бүгүн Кыргызстандын билим берүү тармагынын Болон системасына, эки баскычтуу билим берүүгө өтүшүнө байланыштуу кыргыз тилинде окуу-нормативдик документтерге ылайык (мамлекеттик стандартка, программаларга, окуу китептерине) кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу методикасын мектептерде, жогорку окуу жайларында компетенттүүлүккө негиздеп окутуу жана компетенциянын мазмунун аныктоо изилдөөгө муктаж.

Тилдик компетенцияларды калыптандыруу боюнча: окумуштуулардын чоң тобу К. Ж. Аганина, И.Л.Бим, Е. Д. Божович, В.А. Болотова, В. В. Ветрова, М. Ж. Жадрин, И. А. Зимняя, Т.В.Иванова, Б.К. Игенбаева, О.Е.Лебедева, М. И. Лисина, А. К. Маркова, Т.П. Попова, Дж. Равен, В. В. Сериков, Д. Хаймс, Н. Хомский, А. В. Хуторскойлор ж.б. изилдешкен.

Келечектеги адистерди кесиптик даярдоонун теориясы жана практикасы боюнча С.И.Архангелский, А.А.Вербицкий, М. Н. Вятютнев, Т.М.Дридзе, Д.И.Изаренков, М.В. Китайгородская, К.Ю.Колесина, Г.А.Пахомова, Т.В. Рябова, В.В.Сафонова,

Л. Н. Шабалина сыяктуу көптөгөн окумуштуулардын эмгектери жарык көргөн.

Тилдерди окутуунун педагогикалык-психологиялык негиздерин изилдешкен психолог-окумуштуулар: В.А. Артемов, Б.В. Беляев, И.А. Зимняя, Л.Н. Леонтьев, В.А.Немов ж.б.

Орус тилин чет тил же бөтөн тил катары окутуу методикасында социомаданий (лингвоөлкө таануучулук, лингвомаданий) компетенцияларды изилдөөгө өзүлөрүнүн эмгектерин арнашкан: И. Л. Бим, Е. М. Верещагин, В.Г. Костомаров, В.Маслова, Р. К. Миньяр-Белоручев, Е. И. Пассов, В. В. Сафонова, Г. Д. Томахин, И. И. Халеева, Н.М. Шанский ж.б.

Ал эми Өзбекстанда тилдик компетенцияга негиздеп окутуунун проблемаларын изилдешкен: С. Р.Шейхмамбетов, Х.Б.Бабаджанов, М.Х. Тохтаходжаева, У.Ш.Турсунова, И.И. Халеева ж.б. Таджикстанда: С.Н.Алиев, П.Д.Джамshedов, Г.Р.Рахмонов. Казахстанда:

К.Б.Жаксылыкова, У.Е.Мусабекова, Е.К.Абдрасилов, Р.А.Авакова, Л.О.Аскар, О.А.Мачина, М.А. Салькова ж.б.

Кыргызстанда этномаданий компетенцияны тилдик жана коммуникативдик компетенциялар менен бирге, мектептерде орус тилин окутуунун методикасын изилдешкен окумуштуу-методисттер: М.Х.Манликова, Л.А.Шейман ж.б.

Кыргыз тилин, орус тилин экинчи тил катары окутууда окуучулардын, студенттердин тилдик компетенциясын калыптандыруу иштерин жүргүзүү боюнча: Н.А.Ахмедова, К.А.Биялиев, К.Д.Добаев, В.И.Мусаева, А.С.Муканбетова, К.Сартбаевдердин эмгектери илимий чөйрөдө белгилүү. Жогоруда саналып өткөн эмгектер менен катар тилди экинчи тил катары окутуунун илимий-методикалык проблемалары боюнча изилдешкен К.А.Биялиев, К.Д.Добаев, В.И.Мусаева, А.С.Муканбетовалардын эмгектери изилдөөбүзгө таяныч болду. Н.А.Ахмедова жогорку окуу жайларында модулдук-рейтингдик окутуу технологиясынын теориясын, К.Биялиев коммуникативдик компетенцияны, К.Д.Добаев орус мектептеринин башталгыч класстарында кыргыз тилинин лексикасын окутуунун теориялык негиздерин изилдесе, А.С. Муканбетова жалпы билим берүүчү мекемелерде кыргыз тилин окутууну инновациялоонун илимий-теориялык негиздерин, В.И.Мусаева кыргыз тилин окутууда чечендик кепке (риторикага) үйрөтүүнүн илимий-методикалык негиздерин изилдешкен.

Бирок кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун мазмунун компетенцияларга негиздөөгө өзгөчө маани берилбегендиктен, бул боюнча илимий изилдөө иштери жүргүзүлүш керектиги туулууда. Мындан сырткары дагы изилдөөнүн актуалдуулугу төмөндөгү маселелердин чечиле электиги менен далилденет: сүйлөө кебин калыптандыруунун лингводидактикалык негиздерин окутуунун методикалык жактан иштелиш деңгээли бүгүнкү күндүн суроо талаптарын толук канааттандыра албай келе жатат. Окутуунун практикасы илимий-методикалык изилдөө иштерин жүргүзүүнүн зарылдыгын көрсөттү жана кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда төмөндөгүдөй карама-каршылыктарды жаратты: кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу процессинде калыптанган ЖОЖдордун бүтүрүүчүлөрүнүн практикалык даярдыгы начар. Мунун себеби, студенттерге кыска мөөнөттө зарыл билимге жана жөндөмдөргө ээ болууну, алардын кесипкөй тил көндүмдөрүн калыптандырууну шарттаган, окутуунун заманбап методдорунун жетишсиз колдонулушу, Кыргызстандын ЖОЖдорунун келечектеги адистерин кыргыз тилин окуп- үйрөнүүдө колдонулуп жүргөн салттуу методдор, үлгүлөр бүтүрүүчүлөрдүн тилдик компетенциясын калыптандырууну толук мерчемде камсыздай албай келет. Акыркы он жылда бир катар себептерден улам ЖОЖдордо адистерди тилдик даярдоонун деңгээли менен аларга карата түрдүү кесиптик чөйрөлөр койгон талаптардын ортосундагы ажырым чоңоюуда. Муну менен ЖОЖдун билим берүү тутумунун учурдагы талаптары бүтүрүүчүлөрдүн тил компетенциясынын деңгээлине карата өсүп жаткан талаптарды калыптандыруунун деңгээлинин ортосундагы дал келбөөчүлүктөрдү, карама-каршылыктарды жоюуга болгон изденүү бул диссертациянын актуалдуулугун айкындайт.

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин тил компетенциясын калыптандыруу боюнча ар тараптуу жана терең өркүндөтүүгө жетишүүдө окуу процессине жаңыча мамиленин зарылдыгын

талап кылууда. Ушул айтылган карама-каршылыктардан соң биздин «Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери (юрист адистиктеринин мисалында)» деген аталыштагы изилдөө ишибиз актуалдуулукка айланды.

Диссертациянын темасынын илимий мекемелердин жүргүзгөн илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы: Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун методикасы кафедрасынын илимий-изилдөө иштери менен байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн максаты: Келечектеги юристтердин тилдик компетенцияларын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздерин азыркы талаптарга ылайык иштеп чыгуу жана аларды эксперименттик текшерүүдөн өткөрүп, практикага сунуш кылуу.

Изилдөөнүн максаты изилдөөдө төмөнкүдөй милдеттерди чечүүнү талап кылды:

- 1.Кыргыз тилин экинчи тил катары ЖОЖдордо тилдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун теориялык жана практикалык жактан изилденилиш абалын, тилдик компетенттүүлүктүн теориялык негиздерин аныктоо;
- 2.ЖОЖдордо студенттердин тилдик компетенциясын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздерин иликтеп, аны жакшыртуунун ык-усулдарын аныктоо; окуу процессинде келечектеги адистердин тил компетенциясын калыптандырууга өбөлгө болгон кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу технологияларын иштеп чыгуу жана колдонууга сунуш кылуу;
3. ЖОЖдордо билим алып жатышкан келечектеги юристтердин кесиптик компетенциясын калыптандыруунун негизи болгон кесиптик тилдик компетенцияны байытуунун жолдорун, аларды колдонууну жана тилдик компетенттүүлүктү өркүндөтүүнүн интерактивдүү методдорун сунуш кылуу;
4. Кесиптик тилдик компетенцияны өнүктүрүүгө багытталган эксперименталдык окутуунун теориялык жана уюштуруучулук принциптерин түзүүнү аныктоо; адистерди тилге үйрөтүү окуу процессинде студент-юристтердин кесиптик тилдик компетенцияларын калыптандыруунун мазмунун жана технологиясын иштеп чыгуу;
- 5.Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда тилдик компетенцияны калыптандыруу боюнча изилдөөдөн алынган натыйжаларды педагогикалык эксперименттен өткөрүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: Биринчи жолу ЖОЖдордо студенттерди кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда болочок адистердин тилдик компетенциясын калыптандыруунун теориялык жана методологиялык негиздеринин аныкталгандыгында; ЖОЖдордогу студенттердин тилдик компетенциясынын калыптанышынын деңгээли жана көрсөткүчтөрү, критерийлери тандалып, негизделгендигинде; юрист-студенттин кесиптик тилдик компетенциясы түшүнүгү кесиптик иш-аракетин коммуникациялык негизде аткарууга даярдыгы жана жөндөмдүүлүгү менен

такташтырылгандыгында; кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун методикасында тилдик компетенцияны калыптандыруунун маңыздуулук фактору такталгандыгында; кесиптик тилдик компетенциянын натыйжалуу өнүгүү жана калыптануу процессине таасир берген оптималдуу педагогикалык шарттар аныкталып, эксперименталдык жактан бекемделгендигинде.

Изилдөөнүн практикалык баалуулугу: Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандыруунун негиздерин изилдеп жана эксперименталдык текшерүүдөн бир канча жыйынтык алынып, илимге жана практикага киргизилгендигинде:

- кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөнүүчү ар кандай кесипке даярдаган факультеттерге, анын ичинен юридикалык факультеттин студенттери үчүн тилдик компетенциянын технологиясынын калыптандырылышы илимий жактан негизделген;

- бул иште сунушталган теориялык жоболор, корутундулар, илимий-методикалык сунуштар ЖОЖдун шартында болочок адистердин тилдик компетенциясын калыптандыруу маселесин ийгиликтүү чечүүгө өбөлгө түзөт жана жогорку кесиптик билим берүү тутумундагы окуу жайларда программалар менен окуу китептерин, окуу куралдарын, сөздүктөрдү түзүүгө, окутуу процессинде пайдаланууга маалыматтарды берет.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Кыргызстандын жогорку окуу жайларында Болон системасына, эки баскычтуу билим берүүгө өтүүдө Европанын тилдик портфелинин түзүмдөрүнө ылайык кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу методикасын, окутуунун теориялык жана практикалык тажрыйбасында компетенттүүлүккө негиздеп окутууну өркүндөтүү киргизилип, болочок адистин тилдик компетенцияларын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздеринин, анын профессионалдык компетенттүүлүгүнүн ажырагыс бөлүгү болуп саналуу менен, ЖОЖдо окуп-үйрөнгөн тилдик билиминин жыйындысы болуп, ошондой эле анын профессионалдык коммуникация чөйрөсүндө болочок адис (юрист) үчүн маанилүү болгон максаттарга жетүү боюнча ишмердүүлүктү ишке ашырууда жана проблемалык-таанып билүүчү милдеттерди чечүүдө тил үйрөтүүнүн методикалык жолдорун аныктайт.

2. ЖОЖдо болочок адистин тилдик компетенциясын калыптандырууда сунуш кылынган окутуу технологиясын колдонуу жакшы натыйжа берет. Бул технологиянын маңызы андан ары бирдиктүү дидактикалык тутумду түзгөн педагогикалык иш-чаралардын, окутуу технологияларынын мамлекеттик билим берүү стандартына жана окуу-нормативдик документтерге ылайык ирээттүү жүргүзүлүшүндө турат. Сунуш кылынган методиканын иш-аракеттердин ишке ашырууда тилдик компетенцияны гана калыптандырбастан, студенттин инсандыгын ар тараптуу өнүктүрүүгө шарт түзөт.

3. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздерин иштеп чыгууда методикалык ыкмалардын комплексин колдонуу менеништелген окутуунун технологиялары: а) грамматиканы профессионалдык багыттагы тексттер аркылуу өздөштүрүү; б) кесиптик коммуникация тармагында кептик ойлонуу ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн аныктоо үчүн критерийлер; в) кесиптик маанилүү темалардын алкагындагы оозеки кептин экспрессивдүүлүгү, айтылган кесиптик баарлашуу учурлары, кептин фонетикалык жана грамматикалык тууралыгы; г) кесипке байланышкан тексттерди окуу жана угузуу учурунда текстти түшүнүү жана угуу тарабынан кабыл алынган кептин көлөмү, түшүнүүсүнүн тереңдиги.

4. ЖОЖдо кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда болочок адистердин (юристтердин) тилдик компетенциясын ийгиликтүү калыптандырууга шарт түзгөн негизги инновациялык интерактивдүү усулдарды колдонуу менен изилдөөнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй: студенттердин жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, окутууну индивидуалдаштыруунун негизинде алардын кесиптик ишмердүүлүгүнүн алкагында кыргыз тилин үйрөнүүгө карата студенттердин туруктуу кызыкчылыгын калыптандыруу; студенттердин өз алдынча даярдануу мезгилинде, окуу сабактарын өткөрүү этабында атайын дидактикалык каражаттар менен студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүн максаттуу башкарууну уюштуруу.

Изденүүчүнүн жекече салымы: Тилдик компетенцияны калыптандыруунун негизги фактору катары окутуунун методикасын колдонуунун педагогикалык шарттары, тилдик компетенциясын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери изденүүчү тарабынан өз алдынча иштелди. Юрист-студенттер үчүн лексикалык минимумдар кыргыз тилинде иштелип чыкты. Темага байланыштуу илимий-теориялык, илимий-методикалык адабияттар, мыйзам, нормативдик документтер изденүүчү тарабынан өз алдынча талданып, жалпылаштырылды. Эксперименттик иштер изденүүчү тарабынан өз алдынча жана башка окутуучулардын катышуусу менен аткарылды.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын тастыкталышы:

Изилдөөнүн натыйжалары жогорку окуу жайлардын окутуучулары менен биргеликте семинар-жыйындарда, тегерек-столдордо, окутуучулардын билимин өркүндөтүү курстарында, республикалык жана ЖОЖдор аралык илимий-практикалык конференцияларда, кеңешмелерде илимий-методикалык баяндамалар жасалды. Изилдөөнүн жыйынтыктары «Кыргыз тили» окуу куралы, юристтер үчүн электрондук окуу китеби (авторлор менен биргеликте), «Кыргыз тилин ЖОЖдордо экинчи тил катары окутуунун лингводидактикалык негиздери» аталышындагы монография, лексикалык минимум, сабактын иштелмелери формасында жарыяланды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы:

Диссертациялык иштин негизги жыйынтыктары 2011-2016-окуу жылдар аралыгында өткөрүлгөн Эл аралык жана Республикалык илимий-

практикалык конференциялардагы баяндамаларда тааныштырылды. Диссертациянын мазмуну боюнча 2 окуу китеби, 7 окуу куралы, 1 монография, 28 макала илимий журналдарда жана жыйнактарда жарыяланды.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы болгон жогорку окуу жайларынын юридикалык адистиктерди даярдашкан Кыргыз улуттук университетинин юридикалык факультетинде, Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиясында, Билим берүүдөгү заманбап маалыматтык технологиялар институтунун юридикалык факультетинде мамлекеттик тилди окутууга тиешелүү болгон проблемалар менен таанышуу максатында байкоолор, эксперименттер жүргүзүлдү. Экспериментке жалыпысынан аталган окуу жайлардын окутуучулары, 1-курстун студенттер катышты.

Эксперимент **үч этап** менен жүргүзүлдү(констатациялоо этабы,изденүүчү этабы,текшерүүчү этап):

Биринчи этап (2013-2014-окуу жылы) –констатациялооэтабы, анда маселенин абалын жана ЖОЖдордун студенттеринин тилдик компетенциясын калыптандыруу боюнча атайын адабияттарга теориялык изилдөө жүргүзүлдү, иштин максаттары, милдеттери жана негизги багыттары аныкталды. Жыйынтыгында изилдөөнүн баштапкы параметрлери, анын объектиси, предмети, гипотеза, методика, түшүнүк-категориялык аппарат негизделди. Айрым жоболор жана кортундулар бардык кийинки иштер аралыгында талдоого алынды, тийиштүү оңдоолор киргизилди.

Экинчи этап (2014-2015-окуу жылы) –изденүүчү этабы, кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөнүү процессинде студенттердин окуу деңгээлине анализдөөнү камтыды. Биринчи этаптын жыйынтыктарына таянуу менен студенттергежеке мамиле кылуунун негизинде студенттердин тил компетенциясын калыптандырууга багытталган окутуу технологиясын долбоорлоо жана конструкциялоо жүргүзүлдү. ЖОЖдордун студенттери, анын ичинде юрист адистигинде билим алып жатышкан студенттеринин калыптанган тил компетенциясынын критерийлери, көрсөткүчтөрү жана деңгээлдери тандалды, изденүүчү тарабынан эксперименттин методикасы иштелип чыкты.Биз сунуш кылган методдо тажрыйбалар жүргүзүлдү.

Үчүнчү этап (2015-2016-окуу жылдар) - текшерүүчү этабы. Бул мезгилде текшерүүчү эксперимент уюштурулду жана өткөрүлдү. Анын жүрүшүндө изилдөөнүн гипотезаларына текшерүү жүргүзүлдү, ЖОЖдордо билим алып жатышкан болочок юристтердин тилдик компетенцияларын калыптандырууга багытталган окутуунун иштелип чыккан технологиясы колдонулду. Аталган маселе менен алектенген ЖОЖдордун окутуучулары үчүн кортундулар даярдалды жана сунуштамалар түзүлдү, изилдөөнүн жыйынтыктары докторлук диссертация түрүндө таризделди.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү:

Диссертация киришүүдөн, төрт главадан, корутундудан, библиографиядан жана тиркемеден турат. Жалпы көлөмү-302 бет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөгө алынган иштин актуалдуулугу, максаты, милдети, методологиялык негизи, илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык маанилери, коргоого коюлуучу негизги жоболор тууралуу маалыматтар берилди.

Биринчи глава «Кыргыз тилин экинчи тил катары жогорку окуу жайларында окутуунун теориялык жана практикалык жактан изилдениш абалы, келечеги» деп аталып, анда жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун жалпы маселелери, пайдаланылып келген окуу китептери, окуу куралдары, программалар, методикалык эмгектер, тилдик компетенциянын түзүлүшү, компетенттүүлүктүн өнүгүшүнө зарыл болгон максаттар жана милдеттер, эки баскычтуу билим берүүнүн шартында мамлекеттик тилди окутуунун өзгөчөлүктөрү иликтөөгө алынды.

Азыркы учурда Кыргызстандын жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун маселелери ар тараптан изилденүүдө. Бирок ошондой болсо да кыргыз тилин экинчи тил катары ЖОЖдордо окутуу маселелери багыттуу изилдөөлөргө муктаж. Жалпы билим берүүчү орто мектептерде бул дисциплинаны окутууга багытталган илимий иштер жүргүзүлгөн. Алсак, Ж.А.Чымановдун «Орто мектепте кыргыз тилин окутуунун лингводидактикалык негиздери», К.Д.Добаевдин «Теоретические основы обучения лексике кыргызского языка в русскоязычной начальной школе», В.И.Мусаеванын «Кыргыз тилин окутууда чечендик кепке (риторикага) үйрөтүүнүн илимий-методикалык негиздери (5-11-кл)», А.С.Муканбетованын «Жалпы билим берүүчү мекемелерде кыргыз тилин окутууну инновациялоонун илимий-теориялык негиздери», З.Сарылбекованын «Коммуникативные основы обучения кыргызскому языку в старших (10-11) классах в школах с русским языком обучения» эмгектери бар. Аларда кыргыз тилин мектептерде окутуу маселесин ар түрдүү аспектиде изилдөөгө алышкан. Ал эми ЖОЖдордо К.А.Биялиевдин «Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары коммуникативдик багытта окутуу методикасынын негиздери» аталышындагы докторлук диссертациясы, ж.б. эмгектери, А.Т.Джаманкулованын «Кыргыз тилинин жөнөкөй сүйлөмүнүн синтаксисин окутуу процессинде ЖОЖдордун студенттеринин кебин өстүрүү (орус тилдүү тайпалардын баштоочу топтору үчүн)» аталышындагы кандидаттык иши корголгон жана бир катар методикалык эмгектер жарык көргөн.

Бирок жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу методикасы ар тараптан изилдөөгө муктаж. Атап айтса юрист-студенттердин тилдик компетенциясын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздерин изилдөө теориялык жана практикалык жактан аныкталына элек.

ЖОЖдордо кыргыз тилин экинчи тил катары окутуп-үйрөтүү методикасы, окуу китептери, окуу программалары жаңы шартка, жаңы талаптарга ылайыкталып жаңыланууга тийиш. Бүгүн дүйнөлүк билим берүү

системасында, анын ичинен, Кыргызстандын билим берүү стандарттарында жүрүп жаткан өзгөрүүлөр биздин илимий изилдөөбүздүн предмети болуп саналган «Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу» сабагы дагы окутуунун кредиттик технологиясына негизделген жаңы шартта окутула баштады. Мындай учурда мурда окулуп келген окуу китептер, окутуунун методикасы натыйжалуу болбой, студенттердин талабына жооп бере албай калды. Окутуучу үчүн алгач «метод» түшүнүгүн жакшылап түшүнүү зарылдыгы келип чыгат. Окутуучу методиканын өзүнө ыңгайлуу, студентке түшүнүктүү, натыйжалуу түрүн туура тандоосу маанилүү. Методика туура тандалбай калган учурларда жасалган иш-аракет күтүлгөн натыйжаны бере албай калат. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу эне тилин окутуудан кескин айырмаланат. Окутуунун методикасы да башка. Тилди экинчи тил катары окутууда негизинен үч метод белгиленип жүрөт:

- 1) котормо (салыштыруу) методу
- 2) табигый (орток тилсиз) методу
- 3) аралаш методу

Салттуу билим берүүнүн максаттары азыркы кесипкөй адиске компетенттүүлүктүн жогорку деңгээлин түзүү максаты менен толукталууда. Компетенттүүлүк дидактикада педагогикалык ишмердүүлүктүн үзүрүн көрсөтүүнүн бир чен-өлчөмү катары кабыл алына баштады. (А. Муратов, 2012). «Компетенция» деген түшүнүктүн алдында адамдын ар кандай аракет жасоосуна мүмкүндүк берген билими, окуусу жана жеке сапаттары түшүнүлөт.

Учурдун талабы боюнча тилди үйрөнүүнүн максаты тилди жана коммуникативдик компетенцияларды калыптандыруу болуп саналат. Түзүлүп, окулуп келген программаларды карасак 2006-жылы Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин кыргыз филология факультетинде А. Алымова тарабынан «Кыргыз тилинин программасы», жогорку окуу жайларында мамлекеттик тилди окутуунун типтүү программасы (ЖОЖдордун филология эмес адистиктеринин 1-2-курстарынын студенттеринин улантуучу топтору үчүн) КРСУнун окутуучулар жааматы тарабынан даярдалып, 2011-жылы жарыкка чыккан, 2004-жылы С. Ибраимовдун түзүүчүлүгүнүн астында «Мамлекеттик тилди жогорку окуу жайларында окутуунун типтүү программаларында» «коммуникативдик компетенция», «тилдик компетенция», «лингвистикалык компетенция», «маданият таануу компетенциясы» түшүнүктөрү киргизилген. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун программасы – бул мамлекеттик документ болуп саналат. Анда мамлекеттик стандартка ылайык окутуунун көлөмү, мазмуну, билим берүүнүн мыйзамдары сакталат. Аталган предметке бөлүнгөн сааттар боюнча диссертацияда айтылды. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу предметине канчалык аз саат бөлүнбөсүн, ошол кыска аралыкта окулуш керек болгон, билиш керек болгон нерселерге жетүү үчүн жаңы интенсивдүү

методдор пайдаланылыш керектиги да диссертациялык иште кенен сөз кылынды.

Изилденип жаткан тема Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» (30-апрель, 2003-жыл, N 92) жана Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили жөнүндөгү мыйзамдарда (2-апрель, 2004-жыл, N54) мамлекеттик стандартка байланыштуу кыргыз тилин ЖОЖдордо окутуунун концепциясында билим берүүнүн мазмунун жана технологияларын жаңылоо, билим берүүнүн жана тарбиялоонун сапатын компетенттүүлүктүн негизинде өркүндөтүү, жакшыртуу, Кыргыз Республикасында тил саясатын жүргүзүү боюнча улуттук программанын (Президенттин указы менен Кыргыз Республикасы, 2-июнда 2014-жылы № 119 бекиткен) иштелип чыгышынын стратегиялык багыты катары алынды.

Студенттердин компетенцияларды (программада көрсөтүлгөн) толугу менен өздөштүрүшү үчүн алардын оозеки жана жазма тилин өнүктүрүү боюнча багыттуу, максаттуу жана системалуу иштерди биринчи күндөн тарта жүргүзүү зарыл. Экинчи тилди үйрөтүүнүн маанилүү максаттарынын бири тилди үйрөнүп жаткандар ошол тилди үйрөнүүнү өз алдынча уланта ала турган негизди жараткан шыкты калыптандыруу болуп эсептелет. Экинчи тилди үйрөтүүдө белгиленген максатка ылайык тил компетенциясын калыптандыруу барган сайын маанилүү болуп барат. Тилдик компетенциянын түзүлүшү – бул студенттердин сөздөрдү, алардын формаларын, синтаксистик түзүлүштөрдү адабий тилдин нормаларына ылайык колдонуу, анын синонимикалык каражаттарын пайдалануу, тилдин бардык байлыктарын толугу менен пайдалана билүү жөндөмдүүлүгү. Тил компетенциясы – тил жөнүндө атайын окутууну өздөштүрүү менен күнүмдүк турмуш-тиричиликте сүйлөшүү тажрыйбасын колдонуунун негизинде тил сезимин калыпка келтирүүнү өзүнө камтыган психологиялык система. Азыркы учурда тилдик компетенциянын түзүлүшүнө өзгөчө маани берилүүдө, анткени ал социалдык жактан активдүү инсандын калыптанышынын өбөлгөсү катары бааланууда. Ошондуктан аталган терминдин, түшүнүктөрдүн лингводидактикага киргизилиши кокусунан эмес. Бул билим берүүнүн негизи деп табылган компетенттүүлүк ыкмаларынын нугунда жатат. Аталган түшүнүктөр сүйлөө жөндөмдүүлүгүнүн теориясын, сүйлөшүүнүн жалпы мыйзам ченемдерин жана тилдик каражаттарды колдонуу учурундагы ишмердигин (сүйлөө жана угуу) изилдеген коммуникативдик лингвистиканын жана тилди өздөштүрүүнүн механизмдин түшүндүргөн жана системалык сүрөттөлүшүн көрсөткөн когнитивдик лингвистиканын жетишкендиктери менен шартталат.

Кесипкөй адистин инсандык сапаттарынын, маданиятынын, баалуулуктарды кабыл алуудагы эң маанилүү нерсе-мамлекеттик тилге карата мамилесин түзүүдөгү, өнүгүп-өсүшүнө эне тилдин маанисин эске алып, тилдик компетенттүүлүктү сүйлөө жөндөмдүүлүгүн өздөштүрүүнүн милдеттүү жана керектүү шарты гана эмес, ошондой эле тилдик өнүгүүнүн

каражаты, тил атайы белгилер системасы жана коомдук көрүнүш экенин түшүнүүсүнүн, акыры барып тил өнүккөн инсандын калыптанышынын шарты катары кабыл алуу зарыл.

Кыргыз тилин ЖОЖдордо экинчи тил катары окутууда окуу программалары жана окуу китептери, колдонулуп келе жаткан методдор менен каражаттар азыркы талаптарга ылайык толукталууга жана жаңыланууга муктаж. Себеби биринчиден Болон системасында сааттар өзгөрдү. Экинчиден, ага карата талап өзгөрдү. Сөзсүз буга байланыштуу окутуунун программалары өзгөрөт. Кесипке багыттап окутуу эске алынышы зарыл. Кайрадан окуу китептеринин жаңы муундагы, мурункулардын негизинде иштелип, оңдолуп, түздөлүп, кыскартылып чыгышы керек. Окуу китептеринин, окуу программаларынын жаңы түрлөрүн жаратуу зарыл. Буга чейинки басылып, түзүлүп келеген окуу куралдарыбыз, окуу китептерибиз орус аудиторияларына багытталып түзүлгөн болсо, бүгүн Кыргызстанга башка чет өлкөлөрдөн да иштегени, окуганы келип жаткан жарандардын саны өсүүдө. Чет өлкөлүк жарандар үчүн кыргыз тилин окутуп- үйрөтүүнүн методдорун, программаларын иштеп чыгуу зарылдыгы жаралууда. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууга арналып жазылган (ар бир окуу жайдын ичинде өзүнө ылайыктап түзүп алышкан) окуу куралдар бүгүн студенттерди канаттандыра албай, талаптарына жооп бербей калды. Дагы бир айта кетчү жагдай канчалык кесипке багыттап окутпайлык, окутууга арналган окуу программаларын түзүүдө, окуу китептерин басып чыгарууда улуттук колорит, руханий баалуулуктар унутта калбаш керек деп эсептейм. Кесипке багытталган билим берүү боюнча эффективдүү аракеттеги системаны түзүү менен бирге маданий баалуулуктарды келечек муунга тааныштырып, унутта калтырбай окутуп, үйрөтүп жүрүп отурууну калтырбоо зарыл. Бул нерсе программа түзүүчүлөрдүн эсинде да, окуу куралдарын түзүүчүлөрдүн да эсинен чыгарбоого тийиш. Юрист укук тексттерди, экономист экономикалык тексттер менен терминдерди гана окуп үйрөнүү менен чектелбей, алар менен бирге улутубуздун сыймыгы болгон «Манас» эпосу, улуу инсандар, улуттук каада – салт, улуттук кийимдер, руханий байлыктарыбыз жөнүндө билимдерин тереңдетип туруулары жөн.

Натыйжада кыргыз тили экинчи тил катары окутууда бүгүн билим берүү тармагында жүрүп жаткан эки баскычтуу билим берүү системасындагы жаңыланууга, коюлуп жаткан талаптарга шайкеш келгендей кылып, жаңы идея, жаңы көз караш, жаңы талап менен түзүлгөн окуу китептерин, окуу программаларды жаңылоо, түзүү, алардын жаңы катарын кайрадан иштеп чыгуу зарылдыгы аныкталды.

«Студенттердин кыргыз тилин экинчи тил катары окутуудагы тилдик компетенцияларын калыптандыруунун жалпы маселелери» деп аталган экинчи главада проблеманын изилденген деңгээлин аныктоо максатында педагогикалык, лингвистикалык, методикалык жана психолингвистикалык адабияттарды анализдөө; юристтин кесиптик тилдик, коммуникативдик компетенциясынын маңызын түзгөн компоненттерди аныктоо каралды.

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун методикасын өздөштүрүүнүн психологиялык жана психолингвистикалык негиздери тууралуу изилдөө жүрдү. Аталган маселеге байланышкан студенттердин тилдик компетенцияларды өздөштүрүүгө умтулуусун жогорулатуу, тил үйрөнүүдөгү коммуникативдик компетенцияны, эки баскычтуу билим берүү системасында адистин маалыматтык компетенттүүлүгү, «тилдик компетенция», «компетенттүүлүк» түшүнүктөрү, алардын маанисинин лингвистикада жана бөтөн тилдерди окутуу теориясынын өнүгүшүндө, маданият таануучулук, мекен таануучулук, психологиялык компетенттүүлүктөрүн, алардын негизинде тилдик компетенттүүлүктү калыптандыруунун теориялык жана практикалык маселелерин изилдөө багыттары аныкталды. Тилдик компетенцияны окутуунун натыйжалуу системасын түзүү үчүн Европанын тилдик портфелинин негиздемелерине ылайык чет тилдерди окутуу практикасындагы дидактикалык, жалпы эле жеке методикалык принциптерди, ошондой эле чет тилдерди окутуу методикасынын азыркы ыкмаларынын негизиндеги принциптердин кеңири диапазонун эске алуу жана колдонуу керек. Салттуу түрдө чет тилдерди окутуу принциптери деп негизги базалык илимий негизделген жоболор түшүнүлөт, аларда берилген шарттарда чет тилди окутуу процесси түзүлөт. Билим берүү жана тарбиялоо процессинде жаңы технологияларды колдонуу, модернизациялоого кылган аракеттер студенттерди тарбиялоо үчүн болгон кадам болуп саналат. Улуттун рухий күч кубатынын таянычы болгон жаш муунду окутуу-тарбиялоо билим берүү тармагы аркылуу өтүп келген. Коммуникативдүү иш аракетти эффективдүү уюштуруу үчүн маселени көрө билүү, пландоо, максат жана каалаган жыйынтыкка жетүү керек. Жалпы социалдык компетенцияларды калыптандыруу үчүн, студенттердин мамиле түзө билиши, өздүк потенциалынын өсүшү үчүн аракет жасашы шарт. Өнүктүрүүчү компетенция болсо, студенттердин жашоосундагы өзүнүн башка адамдар менен болгон ички, сырткы байланыштарын кеңейтип, коом алдында эркин, тартынбай сүйлөөгө үйрөнөт. Бүгүнкү күндө адистер бардык тармактарда компетенттүү мамиленин алкагында жаңы концептуалдык негизде адистерди даярдоо жүргүзүлүшү керектигин белгилешет. Компетенттүү мамиленин маңызы биринчи кезекте, окутуунун максаттарын өзгөртүүнү, аларды жана окутуунун күтүлгөн жыйынтыктарын кесиптик милдеттердин түрдүү деңгээлдерин чагылдыруучу компетенциялар жыйындысы түрүндө берүүнү карайт. Компетенттүү мамилени кесиптик билим берүүнү жана эмгек рыногунун керектөөлөрүн дал келтирүүгө аракет кылуу катары да мүнөздөөгө болот. Анткени, мындай мамиле жумуш берүүчүлөр, компетенттүү адис керек болгондор тарабынан билим берүүгө карата буйуртма менен байланыштуу. Башкача айтканда, компетенттүү мамиле – бул билим берүүнүн жыйынтыктары билим берүү тутумунун чегинен тышкары маанилүү деп таанылган мамиле. Бул бир катар изилдөөчүлөрдүн (В.М.Антипова, К.Ю.Колесина, Г.А.Пахомова) пикиринде, заманбап педагогиканын «компетенция», «компетенттүүлүк», «компетенттүү

мамиле», «маанилүү компетенциялар» түшүнүктөрүнө кайрылуусунун себептери төмөндөкүлөр менен негизделген:

-коомдогу олуттуу өзгөрүүлөр, социалдык-экономикалык өнүгүү темпинин тездеши; мобилдүүлүк, динамизм, конструктивдүүлүк, кесипкөйлүк сыяктуу инсандын сапаттарын жаратууга багытталган, билим берүүнүн жаңы концепцияларын иштеп чыгуу;

- жалпы жана кесиптик билим берүүнү жаңылоо милдеттери, алардын инсандык керектөөлөрүнө, ошондой эле билим берүүнүн максаттарын, мазмунун жана уюштурууну аныктоого карата принципалдуу жаңы мамилени талап кылган коомдун суроо-талабына дал келүүсү;

- маалыматтардын негизинде кесиптик даярдоо тутумунун өзгөрүүсүнө алып келген маалыматташтыруу процесстеринин өнүгүүсү;

- жаш юристтин туруктуу алга жылууга аракети, өзүнүн юристтин ишмердүүлүгүнүн сапатынын рефлексиясына, өзүн-өзү баалоосуна, коррекциясына өбөлгөлөөчү, билим берүүнүн мазмунун конструкциялоого болгон принципалдуу жаңы мамиленин зарылчылыгы.

Билим берүүнүн мазмунун жаңылоонун компетенттүү мамилеси базалык компетенциялардын фундаменталдуулугу, универсалдуулугу, интегративдүүлүгү, вариативдүүлүгү, практикалык багыттуулугу жана калыптануу принциптеринин негизинде студенттердин компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган.

Компетенция – латын тилинен кирген. “Талаптанам”, “туура келем”, “жарайм”, “ылайыктуумун” деген түшүнүктө. Тилди үйрөнүүнүн максаты болуп ошол тилдеги коммуникативдүү компетенциянын бардык компоненттерин калыптандыруу процессинде баарлашуу маданиятын өнүктүрүү болуп саналат. Бул компетенциялар аларды таза лингвистикалык илим катары калыптандырууну (лингвистикалык, фонетикалык, грамматикалык), алардын оозеки жана жазуу кебинде нормативдик колдонуу жагын дагы карайт. Окулуучу тексттер, темалар, кептик тапшырмалар кеп ишмердүүлүгүнүн ар кандай түрлөрүн, социомаданий илимдерди калыптандырууда, билим берүүдө, билимин жогорулатууда азыркы коомдо кызматташуу жана мамилелешүүнүн куралы катары өнүктүрүүгө багытталган. Айрым бир тармактык билимдердин болушун, өз билимдери же ыйгарым укуктары боюнча бир нерсени чечүү, жасоо, бир нерсе тууралуу ой жүгүртүп, сөз айтуу укугуна ээ болууну түшүндүрүп турат. Бул термин кандайдыр бир педагогикалык системаны куруунун негизги өзөгү, негизги мааниси, теориялык билимдердин булагы, педагогикалык долбоорлордун формаларынын бири деген түшүнүктү билдирет.

Компетенция-билимди, жөндөмдү колдоно билүү жөндөмдүүлүгү, жалпы, ошондой эле белгилүү бир кеңири тармактагы маселелерди чечүүдө иш жүзүндөгү тажрыйбанын негизинде ийгиликтүү иш алып баруу. Эгер, компетенциянын аныктамасын тиешелүү булактарга таянуу менен карасак, анда компетенция бул – индивиддин ошол иштин же ошол жагдайдын алкагындагы ийгиликтүү иштердин негизи камтылган мүнөздөмөсү;

- жеке адамдын өз ишин ийгиликтүү аткаруусу үчүн зарыл болгон, жөндөмдөрүн жана жеке мүнөздөрүн толук жүрүм-турум терминдеринде туюндурулган сүрөттөлүшү;
- адамдын ички натыйжалуу аткаруусун шарттай турган аракеттерди аткарууда өбөлгө түзгөн белгилүү бир мүнөздөрү же жөндөмдүүлүктөрү;
- адамдын ишти аткарууга зарыл болгон билимин, жөндөмүн жана жүрүм-турумун формаларын кошо алганда байкалган мүнөздөмөлөрү;

Ар кандай дидактикалык материалдарды колдонуу аркылуу тил үйрөнүү компетенттүүлүгү –бул коммуникативдүү компетенттүүлүккө жетүүгө арналган маселелерди чечүүдө иш жүзүндөгү тажрыйбанын, шыктын жана билимдин негизинде ийгиликтүү иш алып баруу аракет-шыгы, ошону менен катар адамдар менен эркин кеңири, ийгиликтүү пикир алышуу жөндөмдүүлүгү.

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу ыкмасын өнүктүрүүнүн азыркы этабы тилдик билим берүүнү олуттуу жаңылоо менен мүнөздөлөт. Бул жагындагы лингвистикалык, усулдук адабияттарды талдоо мамлекеттик тилде билим берүү жагында компетенциялык мамиле негизги мамиле болуп санала тургандыгын көрсөтүп турат.

Тилдик компетенция түшүнүгү – бул тилдин грамматикасы тууралуу түшүнүктөрдүн системасы. Алар адамга төрөлгөндөн баштап таандык, башкача айтканда анын тажрыйбасына, жашоо чөйрөсүнө ж.б. карабастан биологиялык түр катары адамга тиешелүү. Адам баласы жөрмөлөп, буту басканга чейин эле сөздүк запасы күндөн-күнгө көбөйүп, дүйнө таануусу кеңейип, сүйлөөгө болгон жөндөмдүүлүгү артат.

Азыркы билим берүү шартындагы окутуунун теориясында тилдик компетенция түшүнүгүнүн маанисинин өнүгүшүн талдоо көрсөткөндөй, бул термин тилдик билимдердин, шык-жөндөмдөрдүн жыйындысын билдирет, аларды билүү ишмердигинин ар түрдүү чөйрөсүндө үйрөнүлүп жаткан тилдин нормасына ылайык башка тилде сүйлөөгө мүмкүндүк берет, ошондой эле үйрөнүүчүлөрдүн тил жөндөмдөрүнүн өсүшүнө жардам берет. Бул билим грамматикада көрсөтүлүп, ал өзүнө баштапкы конструкцияны өзгөртүү жолу менен бул тилдеги бардык мүмкүн болуучу сүйлөмдөрдүн структураларынын пайда болушун, ошондой эле сүйлөмдөрдүн өзүндөгү жана алардын ортосундагы грамматикалык мамилелерди баяндоону камтыйт.

Азыркы талап боюнча тилди үйрөнүүнүн максаты тилдик, коммуникативдик компетенцияны калыптандыруу болуп саналат. Илимий изилдөөлөрдө коммуникативдик компетенциянын курамы жөнүндө теориялардын жана варианттардын көп түрү бар экенин көргөзөт. Дидактикада жана методикада коммуникативдик компетенттүүлүктүн компоненттик курамын, анын структурасын изилдеген окумуштуулар И.Л.Бим, И.А.Зимняя, А.М.Новиков, И.Р.Максимова, А.В.Хуторский жана ошондой эле чет өлкөлүк илимпоздор: Д.Хаймз, А. Холидей, Ян ван Эк ж.б. болушкан. Окумуштуулардын изилдөөлөрүнө ылайык коммуникативдик компетенттүүлүктүн

структурасын изилдөөгө карата ыкмалардын ар түрдүүлүгүн жалпылаштырган соң, төмөнкүдөй бөлүнүштөр алынат:

1. Лингвистикалык (лексика, фонетика, орфография) грамматикалык эрежелердин, сөздүк бирдиктердин жана фонологиянын окуусу.
2. Дискурсивдүү (оозеки жана жазма тексттерди кураштыруу) окуу учурунда тексттердин ар кандай түрлөрүн түшүнүүнүн негизинде оозеки жана жазуу түрүндөгү функционалдык стилдерди логикалык бир бүтүндүктү куруу жөндөмдүүлүгү, айтып берүү тибине карата лингвистикалык каражаттарды тандоо.
3. Прагматикалык (коммуникативдик максатка ийгиликтүү жетишүү)
4. Стратегиялык (коммуникациянын кыйынчылыктарын жеңүү)
5. Социомаданий (социомаданий ченемдерге шайкеш келүү) (тил алып жүрүүчүнүн маданий өзгөчөлүктөрүн, алардын каада-салттарын, жүрүм-турумун жана адеп ченемдерин, баарлашуу процессинде карайт)

Окумуштуулар А.Г.Бермус, Н.Ф.Ефремова, И.А.Зимняялар негиги компетенцияларды аныктоодо психологиялык ишбилги сыяктуу маанилүү маселени көтөрүп, карап чыгуунун зарылдыгын айтышкан. Учурда кесиптик ишмердиктин бир структурасы болуп эсептелинген психологиялык компетенттүүлүк түшүнүгүнө бирдей аныктама жок. И.С.Якиманскаянын ою боюнча, психологиялык компетенттүүлүк – психология боюнча билимдердин, билгичтиктердин, ыкмалардын жыйындысы болуп саналаарын белгилеген(И.С.Якиманская, 2000-ж.).

Инсандын өз ишинде психологиялык билимдерин колдонуусу, баарлашкан адамдардын жүрүм - турумунан анын акыбалын, эмоционалдык эрктүүлүк чөйрөсүнүн өнүгүү деңгээлин билүү; өзүнүн жааматы менен мамиле түзүүдө психологиялык абалды түшүнүп, баарлашуунун эң мыкты ыкмасын табуу. Психологиялык маалыматты кабыл алып, ага маани берип, жеке мотивациялык планына киргизүү, мамилелерди түзүү ыкмасын тандоо, жоопкерчиликти психологиялык чечимдерди кабыл алуу жөндөмү дагы зарыл. Демек «психологиялык компетенттүүлүк» – деген термин психологиялык билим чегинен жогору болуп, кесиптик–иштиктүү компонентти, психологиялык маалыматты кабылдоо жана пайдалануу боюнча адамдын жеке жөндөмүн камтыйт.

Психологиялык компетенттүүлүк – адистин кесиптик ишмердигин натыйжалуу аткарууну камсыздаган өзгөчө психологиялык (жеке) шайман болуп саналат. Студенттин психологиялык компетенттүүлүгү анын келечек адистигине керектүү бирден-бир зарыл шарты болуп эсептелинет. Психологиялык компетенттүүлүктүн **жогорку деңгээли** адам түзүмүндө башкаруу ыкмаларын ийгиликтүү өздөштүрүүнү камтыйт.

Дүйнөлүк билим берүүнүн практикасы аныктагандай, кайсы багытты албайлы натыйжалуу жыйынтык алгыдай жогорку билим берүүнүн мазмунун түзүүдө негизги принциптерди жаш адамдын билим алууга карата муктаждыктарын шарттай турган компетенттүүлүккө багытталган окутууга негизделиш керек. Андыктан мамлекеттик тилди окутууга байланышкан

билим берүүнүн стандартына ылайык төмөнкү компетенциялар сөзсүз каралышы зарыл:

Коммуникативдик окутуу студенттер тарабынан өз ара мамилелердин мүнөздүү системасы катары кабыл алуучу кырдаалдардын негизинде жүргүзүлөт, ошондуктан тил компетенциясына окутууда кырдаал принцибин эске алуу керек. Кырдаалдардын негизинде өзгөчө кызыгуу окутуунун бардык системаларында алардын жалпы орду менен гана эмес, аларга коммуникативдик компетенцияны түзүүдө берилген роль менен да түшүндүрүлөт (студенттерде сүйлөө үчүн мотивдин жана муктаждыктын пайда болушуна жардам берүү, алардын ойлоо ишмердигин активдештирүү, окуу процессин табигый оозеки сүйлөшүүгө жакындатуу ж.б.).

Студент үйрөнүп жаткан тилинде өзүн тааныштыра билип, дискуссияга катышып, презентация даярдап, өзүнүн активдүүлүгүнүн максатын жана маанилүүлүгүн түшүнүш керек.

Ар бир эле сабакты пландаштырып жатканда окутуунун принциптери сакталуу менен, студенттердин тилдик компетенциясын калыптандыруу үчүн керектүү шарттарды карап чыгуу зарыл.

Таблица 1.Тилдик компетенцияны калыптандыруучүн шарттар

Студенттердин кыргыз тилин экинчи тил катары окутуудагы тилдик компетенцияларын калыптандыруунун жалпы маселелери боюнча жыйынтык чыгара турган болсок тил үйрөтүүдөгү компетенттүүлүк мамиле азыркы кезде билим берүүдө кеңири колдонулууда. Анын негизги максаты—компетенттүү адистин тилдик кебин даярдоо, калыптандыруу.

Тилдик компетенция—тил системасын, анын фонетикалык бирдиктерин жана мыйзамдарын, сөздүк курамын, грамматикалык формаларын жана үлгүлөрүн, стилдерин жана стилдик каражаттарын жакшы билүү. Тил компетенциясынын жетиштүүлүгү же жетишсиздиги—кеп компетенттүүлүгүнүн деңгээлин шарттаган факторлордун бири.

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу методикасындагы «компетенттүүлүк» түшүнүгү биринчи кезекте тилди билүү деңгээлин аныктоо менен кошо окутуунун максатын так аныкталышын издөө менен байланышат. Методикада «компетенттүүлүк» тилди чет тил катары окутуу

процессинде түзүлүп жаткан жана тилди өздөштүрүүнү, аягында студенттин өнүгүшүнө, өсүшүнө кызмат кылган билим, жөндөм жана тажрыйбанын жалпылыгы менен түшүндүрүлөт.

Бүгүнкү күндө бул боюнча болочок адистердин тилдик компетенциясын калыптандырууга багытталган ЖОЖдордогу мамлекеттик тилди окутуунун натыйжалуу мүмкүнчүлүктөрүн ачуу зарылдыгы келип чыгууда. ЖОЖдордогу окуу процессинде кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөнүүнүн жүрүшүндө келечектеги адистердин тилдик компетенциясын калыптандыруу процессинин концептуалдык негиздерин ачуу-эң негизги маселе болуп саналат.

Болочок юристтин тилдик компетенциясы, анын профессионалдык компетенттүүлүгүнүн, анын предметтик курамынын ажырагыс бөлүгү болуп саналуу менен, ЖОЖдо окуп үйрөнгөн тилдик билиминин жыйындысы болуп саналат. Ошондой эле анын профессионалдык коммуникация чөйрөсүндө болочок адистер үчүн маанилүү болгон максаттарга жетүү боюнча ишмердүүлүктү ишке ашырууда жана проблемалык-таанып билүүчү милдеттерди чечүүдө жөндөмдүүлүккө ээ мүмкүнчүлүгү болуп эсептелинет.

Студенттин тилдик компетенциясын ЖОЖдо лингводидактикалык негиздерин калыптандырууга багытталган усул-ыкмалардан пайдаланууга негизделген, кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу технологиясын колдонууга шарт түзөт. Бул технологиянын маңызы андан ары бирдиктүү дидактикалык тутумду түзгөн педагогикалык иш-чаралардын жана ыкмалардын ирээттүү жүргүзүлүшүндө турат. Көргөзүлгөн тутумду окутуучунун иш практикасында ишке ашыруу тилдик компетенцияны гана калыптандырбастан, студенттин инсандыгын ар тараптуу өнүктүрүүгө шарт түзөт.

Бул технология таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн бардык этаптарында окугандарга окуу демилгесин болушунча берүүнү талап кылат, анын жүрүшүндө окутуучу кеңешчи, терең билимге жана тажрыйбага ээ консультант болушу шарт. Андан сырткары, ал коммуникативдүү жана проблемалык окутуунун элементтерин камтыйт, издөө ыкмалары кирет, анын аркасында студенттер өз алдынча милдеттерди коюп, проблемаларды изилдөөгө алышат, өз баасын коюшат, өзүн көзөмөлдөшүп, тилдик компетенциянын жеткен деңгээлин жогорулатууга ички мотивациясын калыптандырууга жетишишет.

«Студенттердин кыргыз тилиндеги тилдик компетенцияларын калыптандыруунун методикасы»деп аталган үчүнчү главада кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун максаты жана милдеттерин, студенттердин профессионалдык юридикалык лексикасын калыптандыруунун теориялык негиздеринаныктоо, накыл сөздөрдү талдап, компетенттүүлүктү бекемдөөнүн каражаты катары колдонуу, тилдик компетенттүүлүктү калыптандыруунун интерактивдүү методдору, бул предметтин негизги билим берүү программасындагы орду, студенттердин теориялык билимдерин жана кебин өстүрүүнүн жолдорун, макал-

лакаптардын системасын иштеп чыгуу, аларды сабакта колдонууга сунуш кылуу ишибиздин үчүнчү жана төртүнчү милдеттерине кирет.

Бул главада билим берүү процессиндеги жаңы концептуалдык абал, компетенциялар арсеналын калыптандыруунун принциптерин жана методикалык ыкмаларын конкреттештирүү, эң башкысы, компетенцияларды конкреттүү мазмун менен толуктоо, компетенттүүлүк ыкмасынын алкагында кесиптик даярдыкты ийгиликтүү реформалоо зарылдыгы тууралуу, изилдөө ишибизге байланыштуу юристтин тилдик компетенциясынын өзгөчөлүгү, анын мазмуну, юристтин кесиптик ишмердигинде тилдин ролучоң экени тастыкталды.

Юрист-студенттердин кесиптик тилдик компетенциясын түптөө боюнча окуу иштеринин натыйжалуу формалары болуп ар түрдүү инновациялык каражаттарды жана окутуу ыкмаларын колдонуу эсептелет: долбоорлорду түзүү, эл алдына чыгып сүйлөөгө даярдоо, кесиптик маанилүү көйгөйлөрдү талаш-тартыш талкуулоо, көйгөйлүк кырдаалдарды ойлоп көрүү, слайддарды, видео тасмаларды, бет ачарларды даярдоо ж.б. Окуу процессинде активдүү формалар, ыкмалар колдонулушу керек, алар келечектеги юристтердин кебин жандандырып, түрдүүлүккө алып келет (жыйындарда, коммерциялык сүйлөшүүлөрдө, сот процессинде, кызматтык аңгемелешүүлөрдө, талаш-тартыштарда, кардарлар менен иш алып барууда). Кептик кырдаалдарды коллективдик талкуулоо, баарлашуунун ишкер түрүнүн үстүндө иштөөдө, тексттерди стилдик жактан редакциялоодо, келечектеги адистердин коммуникативдик компетенцияларын түптөөгө көмөктөшөт. Тилдик ченемдерди, тилдеги эрежелерди бузбай туура сүйлөөнү камсыз кылса, кеп маданияты так, элестүү, орундуу, көркөм сүйлөөгө үйрөтөт. Окутууда грамматика менен катар кесипке байланышкан кептик темаларды окутуу да маанилүү. Студенттерди адабий тилдин нормасындатуура сүйлөөгө, сабаттуу жаза алуу көндүмдөрүн калыптандыруу, тез, орду менен сөз таап кетүүгө көнүктүрүү үчүн юристти кесипке ылайыктуу макал-лакаптарды эстерине тутуп калуу үчүн машыктыруучу көнүгүүлөрдү максаттуу жана системалуу жүргүзүү зарыл.

Тилдик компетенцияга ээ болгон адис (бүгүнкү студент) жөнөкөй сүйлөө жөндөмдүүлүгүнө ээ адамдан бөтөнчө статуста тураары белгилүү. Ал берилген тапшырманы ийгиликтүү, жерине жеткире аткара алат. Тил үйрөнүүдөгү кандай гана жаңы ыкмалар болбосун аны өздөштүрүүгө жөндөмдүү. Ички кебин да тез иреттейт. Чыгармачыл ой жүгүртүүсү бийик. Тилдик көрөнгөсү бар, ошондуктан ал бардык шартта өз ийкемдүүлүгүн көргөзө алат.

Чыгармачылык менен иштөөгө, чыгармачылык менен ой жүгүртүүгө интерактивдүү методдорду пайдалануу жөндүү. Интерактивдүү методдорду (көрсөтмө куралдарды пайдалануу, видео-жазууларды колдонуу, «Мээге чабуул», «Кейс-методу») пайдаланууда эки жактуу кызмат аткарылат: биринчиси, салттуу окутууда сабакта коюлган максат, милдетти ишке ашыруу, экинчиси, коюлган максат биргелешкен аракетте, бири-бирин

колдоо, жардамдашуу аркылуу жетишүү. Интерактивдүү окутуунун талаптары даяр нерсени берүү же алуу эмес, изденүү, биргелешкен иш-аракет менен тыянак чыгарып, жекече көндүмдүн иштелип чыгышын камсыз кылуу, алдын-ала пландаштырылган максаттуу дидактикалык аракеттердин жыйындысы болуп саналат.

«Кейс-методдун» ала турган болсок, анын маңызы студент чыныгы турмуштагы жагдайлар жөнүндө ойлонуп, бир жактуу жагдайды гана чагылдырбастан, тармактык дагы жагдайларды чечүүгө өзүнүн алган билимин активдештирип, падалана алат. Бул метод адвокаттарды, прокурорлорду, аналитиктерди даярдоодо эң керектүү педагогикалык каражат болуп саналат. «Сот жүрүп жатат» деген теле берүүдө да ушул «кейс методу» колдонулат.

Сынчыл ойломдун стратегиялары студенттердин интеллектуалдык потенциалын арттырып, окуу процессинде алга жетелөөчүлүк милдет аткарат. Жазуу иштеринде «эссе», «синквэйн», «жазуу чеберчилиги» сыяктуу стратегияларды жүзөгө ашырып жаткан учурда студенттер ойлорун эркин жазып, ой толгоолорун бөлүшөт. Өздөрүнүн чакан чыгармаларынын автору болуу, алардын ички ой-дүйнөсүн байытып, акыл-эсин чыгармачылыкка багыттайт. «Зигзак» стратегиясында болсо бири-бирине жардам берип, өз тобундагыларды коргоого багытталат. Интерактивдүү метод менен сабак өтүүдө студенттер өз алдынча иш алып барууга көнүгөт, тил үйрөнүүдөгү эң негизги нерсе пикир алышуунун ыкмаларын өздөштүрөт, байкоочулукка, анализдөөчүлүккө үйрөнөт, группа менен иштөөгө көнүгөт. Жеке өзү үчүн аракет кылбай башкалар үчүн да аракети башталат. Өзүнүн жана группанын пикирин коргоого үйрөнөт. Студенттерди бири-бирине жакын мамиледе болууга шарттайт. Студент менен окутуучунун ортосундагы байланыш күчөйт. Окутуучу менен студенттин ортосунда түшүнүүчүлүк мамиле жанданат. Алар бирге иш алып барып калышат. Экөөнүн ортосундагы ажырым жоюлуп, бирдиктүү иш алып баруунун натыйжасында сабактын натыйжалуулугун арттырууга шарт түзүлөт. Интерактивдүү методду колдонуунун жыйынтыгында кыргыз тилин экинчи тил катары окуп жатышкан студенттин лингвистикалык, кандайдыр бир сөздүн кору (минимуму), тилдик компетенциясы түзүлүүгө тийиш. Башкача айтканда баланын жеке өзүнүн сөздүк куржуну толук керек. Дагы бир жакшы жагы жалгыз гана окутуучунун монологу үстөмдүк кылбайт. Аудиторияда студент кысынбай, коркпой, жалтанбай, эркин отуруп, оюн эркин айткандай атмосфера түзүлөт. Жогору туруучу, төмөнкү туруучу же башкаруу деген түшүнүктөр маанисин жоготот. Окутуучу менен студенттин ортосунда теңчилик, партнёрдук мамилени, чыгармачылык кызматташтыкты көздөгөн диалог ишке ашат. Жеке «мен» деген түшүнүк кыскарып, топ, топтун мүчөлөрү үчүн аракет, топтун ою менен макулдашуу, келишүү принциптери жаралат. Сүйлөшүлөт, мамиле түзүлөт. Бири-бирине жардам берүү, көмөк көрсөтүү, жаңы идея жаратуу, башка бирөөнүн пикирин сыйлоого үйрөнүү ишке ашат. Интерактивдүү ыкмада окутуунун методдору тил үйрөтүүгө

пайдалуу жагдай экени белгилүү. Пикир алышуунун, сүйлөөнүн өзү сүйлөөгө үйрөтөт. Интерактивдүү методдорго дискуссия, тегерек стол, пресс-конференция ж.б. кирет. Сабактын жыйынтыктоочу бөлүгүндө **градациялык методдун** баалоо критерийи боюнча студент өзүн-өзү баалайт. Бул ыкма өзүн-өзү баалоодо башкаларга уят болбогудай болуп таза, чын сезим менен баалоого үйрөнөт.

Сынчыл ойлом стратегиясы:

- Студенттердин жекече билимдерин көзөмөлдөөнү камсыздайт;
- Маалыматты көңүл коюп, ынтаа менен кабыл алуусун активдештирет;
- Өздөштүрүлгөн материалды жаңы маалымат менен байланыштырууга жардам берет;
- Студенттин шык-жөндөмдөрүн калыптандырат;
- Теманы тереңдетип үйрөнүүгө стимул берет.

Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу методикасында студенттердин кыргыз тилиндеги тилдик(кесиптик) компетенцияларын калыптандыруунун методу инновацияланып, жаңы методдор менен толукталып турушу зарыл. Сабак жогорку деңгээлде кызыктуу өтүшү үчүн, интерактивдүү методдордун элементтерин сабакта колдонуу талапка ылайык. Ошентип интерактивдүү ыкмалар көптөгөн көрсөтмө куралдарды колдонуу аркылуу ар бир студентти сабакка жигердүү катышууга тартып, сабакты ыкчамдуу, маалыматтуу алып баруу менен бирге үйрөнүп жаткан тилди жашоосунда көбүрөөк билүүгө кызыгы артат. Тил үйрөтүүгө карата жасалган канча бир иш- аракеттердин натыйжасы, акыры келип тилдик компетенциясын калыптандырууга багытталат. Студенттердин тилдик компетенциясын калыптандырууда окутуунун интерактивдүү технологиялар менен жүргүзүү мамлекеттик тил сабагында окутуунун натыйжалуулугун арттырат.

Юристтин адистик чеберчилигин өстүрүүдө, анын сүйлөөсүнүн, мимикасынын, ички, тышкы маданиятынын жогору болушунун мааниси өтө зор. Адам тагдыры чечилип жаткан кезде тилдин таасирлүү орун алышы алдыңкы планга чыгыш керек. Орундуу сүйлөнгөн сөз иштин туура чечилишине жол көрсөтөт. Ошол учурда чечен юристтин сөзү – эч бир курал менен алмаштырууга болбой турган каражат.

Төртүнчү глава «Педагогикалык эксперименттин жүрүшү жана жыйынтыгы» деп аталып, изилдөөгө алынган жыйынтыктарды кортундулоо, алынган натыйжаларга ылайык илимий-методикалык сунуштарды иштеп чыгуу, анын тууралыгын текшерүү, педагогикалык экспериментти өткөрүү, тыянак чыгаруу иши диссертациялык иштин бешинчи милдети болду. 2012-2013, 2013-2014, 2014-2015-окуу жылдарында жогорку окуу жайларынын юридикалык адистиктерди даярдашкан Кыргыз улуттук университетинин юридикалык факультетинде, Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиясында, Билим берүүдөгү заманбап маалыматтык технологиялар институтунун юридикалык факультетинде кыргыз тилин

экинчи тил катары окутуунун талапка ылайык өтүлүшү, студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандыруу парадигмасын, алардын кыргыз тилине кызыгуусун, умтулуусун бардык проблемалар менен таанышуу максатында эксперимент жүргүздүк. Педагогикалык экспериментке 1-2-курстардан жалпысынан 550 студент катышты. (эксперименталдык жана текшерүүчүлүк топторго кирген студенттердин жалпы саны). Окутуучулар, студенттер менен суроо-жооптор, аңгемелешүүлөр, тегерек столдор («Кыргыз тили кылымдарды карыткан, Эч ким аны өчүрө албайт тарыхтан» аттуу), тесттер, ачык сабактар (мисалы: «Кыргыз Республикасынын Конституциясы» жана «Зат атоочтун сан жана жак категориясы» деген темада) өткөрүлүп, илимий жыйынтыктар сыноодон өткөндүгү тастыкталды.

Экспериментке катышкан жогорку окуу жайларда эксперименталдык, текшерилүүчү топтор тандалды. Студенттердин билим деңгээлдерин аныктап алуу үчүн тест жүргүзүлдү.

Таблица 2. Экспериментке чейинки, эксперименттен кийинки текшерилүүчү жана эксперименталдык топтордун студенттеринин билим деңгээлин текшерген жыйынтык.

Экспериментке катышкан окуу жайлар	текш. топтогу студент саны	экспер. топтогу студент	Текшерилүүчү топ (эксперименттин башында туура жооп берген студенттердин саны)	Эксперименталдык топ (эксперименттин башында туура жооп берген студенттердин саны)	Текшерилүүчү топ (эксперименттин аягында туура жооп берген студенттердин саны)	Эксперименталдык топ (эксперименттин аягында туура жооп берген студенттердин саны)
Ж.Баласагын атындагы КУУ юридикалык факультети	86	114	1-10 суроого – 17 1-15 суроого - 42 1-20 суроого – 20 туура эмес жооптор – 7	1-10 суроого – 29 1-15 суроого - 48 1-20 суроого – 27 туура эмес жооптор – 10	1-10 суроого – 19 1-15 суроого - 43 1-20 суроого – 21 туура эмес жооптор – 3	1-10 суроого – 31 1-15 суроого - 49 1-20 суроого – 29 туура эмес жооптор – 5
Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиясы (КМЮА)	135	165	1-10 суроого – 32 1-15 суроого - 49 1-20 суроого – 32 туура эмес жооптор – 22	1-10 суроого – 39 1-15 суроого - 68 1-20 суроого – 47 туура эмес жооптор – 11	1-10 суроого – 36 1-15 суроого - 51 1-20 суроого – 34 туура эмес жооптор – 14	1-10 суроого – 41 1-15 суроого - 69 1-20 суроого – 50 туура эмес жооптор – 5

Билим берүүдөгү заманбап маалыматтык технологиялар институту ИСИТО)	20	30	1-10 суроого – 4 1-15 суроого - 6 1-20 суроого – 5 туура эмес жооптор – 5	1-10 суроого – 9 1-15 суроого - 6 1-20 суроого – 7 туура эмес жооптор – 8	1-10 суроого – 6 1-15 суроого - 6 1-20 суроого – 7 туура эмес жооптор – 1	1-10 суроого– 9 1-15 суроого - 9 1-20 суроого – 8 туура эмес жооптор – 4
Бары	241	309	550			

Таблицада көрсөтүлгөн суроолордиссертацияда толугу менен берилген.

Анда студенттин кыргыз тилин билүү деңгээлинин алкагында эмнени билиш керектигин аныктаган тесттик сурамжылоого жооп беришти.

1-суроо. Кыргыз тилинде канча үндүү тыбыш бар?

- 1) 10
2) 12
3) 14*
4) 16

2-суроо. Кыргыз тилинде канча үнсүз тыбыш бар

- 1) 22*3) 14
2) 12
4) 36

3-суроо. Мамлекеттик тил мыйзамы качан кабыл алынган?

- 1)1985-жылы
2)2004-жылы
3)1989-жылы*
4)2000-жылы

4-суроо. Мамлекеттик тил мыйзамын кимдер түзгөн?

- 1)Эл түзгөн
2)Тил комиссиясы*
3.)Жогорку Кеңеш.
4.)Өкмөт.

5-суроо. Эмне үчүн тилдин тагдыры элдин тагдыры менен байланыштуу?

- 1)чет өлкөгө чыкканда керек.
2.)тил болбосо улут болбойт*.
3.)иш кагаздары үчүн керек.
4.)кереги деле жок.

6-суроо. Кыргыз тилинде кандай сөздөр үндөшүү законуна баш ийбейт?

- 1) эски сөздөр
2) каршы мааниси менен
3) орус тилинен кабыл алынган сөздөр*
4) төл сөздөр

7-суроо. Төмөнкү сөздөрдөн үндөшүү законуна баш ийген сөздөрдү табыңыз.

- 1) юридика, укук
- 2) алиппе, шамал

- 3) жашылча, жемиш
- 4) китеп*, калем

8-суроо. Кыргыз тилиндеги синоним сөздөрдү кантип айырмалайсыз?

- 1) каршылаш мааниси боюнча
- 2) түгөйлөш болсо
- 3) окшош мааниси менен*
- 4) көп маанилүүлүгү менен

9-суроо. Кыргыз тилинде антоним сөздөрдү кандайча аныктайсыз?

- 1) Ким экендиги боюнча
- 2) карама-каршы мааниси менен*
- 3) эмне кылаарына карап
- 4) канча деген суроо

10-суроо. Адам укугу, жоопкерчилик деген сөздөр кайсы кесипке кире тургандыгын белгилеңиз.

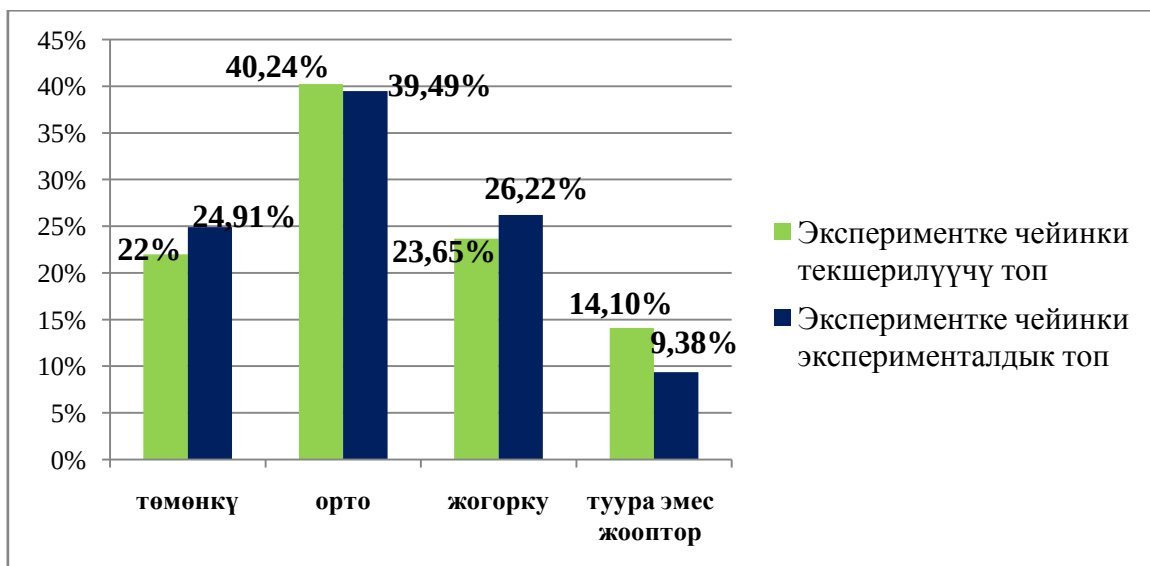
- 1) медицинага
- 2) конкуренцияга
- 3) юридикага*
- 4) салыкка

Таблица 3. Экспериментке чейинки жана эксперименттен кийинки текшерилүүчү жана эксперименталдык топтордун студенттеринин билим деңгээлдерин текшерген жыйынтыктын жалпы эсеби

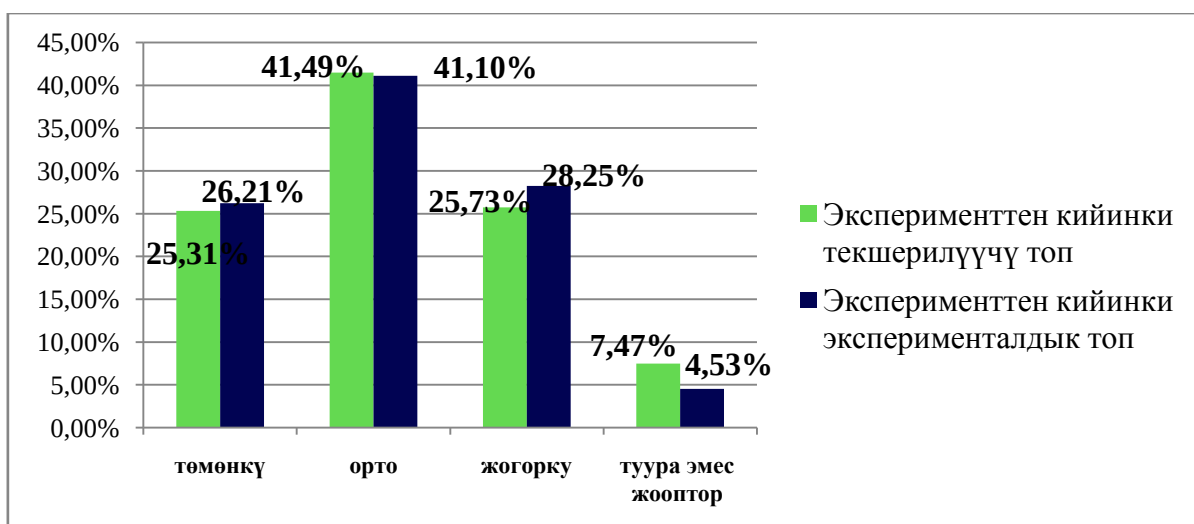
Билим деңгээлдери	Экспериментке чейинки текшерилүүчү топ	Экспериментке чейинки эксперименталдык топ	Эксперименттен кийинки текшерилүүчү топ	Эксперименттен кийинки эксперименталдык топ
төмөнкү	53	77	61	81
орто	97	122	100	127
жогорку	57	81	62	87
туура эмес жооптор	34	29	18	14
Бардыгы:	241	309	241	309

Таблица 4. Экспериментке чейинки жана эксперименттен кийинки текшерилүүчү жана эксперименталдык топтордун студенттеринин билим деңгээлдерин текшерген жыйынтыктын пайыздык көрсөткүчү

Билим деңгээлдери	Экспериментке чейинки текшерилүүчү топ(%)	Экспериментке чейинки эксперименталдык топ(%)	Эксперименттен кийинки текшерилүүчү топ(%)	Эксперименттен кийинки эксперименталдык топ(%)
төмөнкү	22,00%	24,91%	25,31%	26,21%
орто	40,24%	39,49%	41,49%	41,10%
жогорку	23,65%	26,22%	25,73%	28,25%
туура эмес жооптор	14,10%	9,38%	7,47%	4,53%
Бардыгы:	100%	100%	100%	100%

1-сүрөт. Экспериментке чейинки текшерилүүчү жана эксперименталдык топтордун гистограммасы

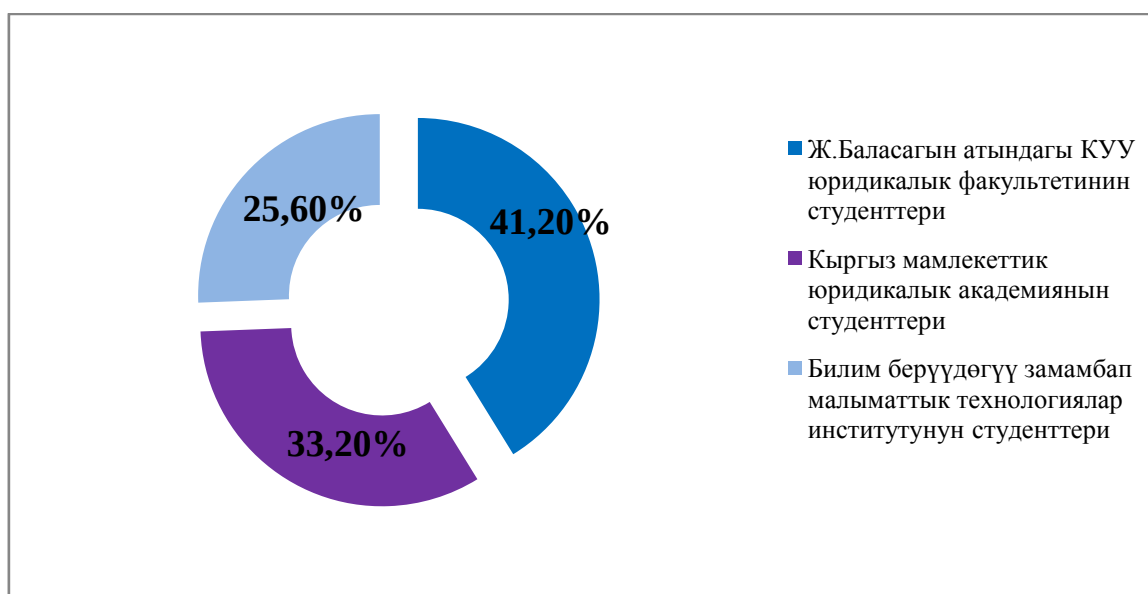

2-сүрөт. Эксперименттен кийинки текшерилүүчү жана эксперименталдык топтордун гистограммасы

Таблица 5.Тесттин жыйынтыктары

Экспериментке катышкан окуу жайлар	1-10 суроолор	10-20 суроолор	20-30 суроолор	30-40 суроолор	туура жооптор	пайыз (%) менен
Ж.Баласагын атындагы	77	88	91	43	299	42,83%

Кыргыз улуттук университетинин студенттери						
Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиянын студенттери	98	45	82	39	264	37,82%
Билим берүүдөгү заманбап малыматтык технологиялар институтунун студенттери	39	23	45	28	135	25,6%
Жалпы жыйынтык	214	156	218	110	698	100%

3-сүрөт. Ар бир окуу жайдын студенттеринин тесттен кийинки туура жооптору

Эксперимент жүргүзөөрдүн алдында студенттерди мектептен алган тил билүү жөндөмдөрүн текшерүү жүргүзүү үчүн аларды топторго бөлүп алдык. Биринчи топ-улантуучу топ деп аталып, ага бардык үч текшерүүдөн тең эң жогорку көрсөткүчтөрдү көрсөткөндөр кирди. Экинчи топ– баштоочу топ деп аталып ага орто, төмөн пайызды көрсөткөндөр кирди. Эксперименталдык топтун курамына 309 студент катышты (теңи баштоочу топтон, теңи улантуучу топтон). Текшерилүүчү топтун курамына 251 студент катышты (аларга деле теңме-тең баштоочу, улантуучу топтон кирди). Негизинен студенттерди биринчи жазуу жөндөмдүүлүгүн баалоо, экинчи окуу жөндөмдүүлүгү боюнча, үчүнчү сүйлөө жөндөмдүүлүктөрү текшерилди. Констатациялоочу этапта жалпысынан студенттердин жазуу, окуу, сүйлөө жөндөмдүүлүктөрүнүн калыптаныш деңгээлдеринин көрүүгө көңүл бурулду. Тестирлөөнүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, эксперименталдык

топтордо этаптан этапка өтүүдө жакшы өсүү байкалды жана жөнөкөй топторго салыштырмалуу алардагы өсүш жогору болду.

Жумушчу программаларындагы студенттердин тилдик компетенттүүлүктөрүн өстүрүүнүн пландаштырылышын жана иштин жүрүшү менен тааныштык, талкуу, талдоо жүргүздүк. Эксперимент жүргүзүүдө алгач мурунку системадагы программа боюнча, андан соң Болон системасындагы сааттар өзгөргөнүнө байланыштуу жаңы программанын негизинде болду. Эксперименттин максаты-докторант тарабынан сунуш кылынган юристтик кесипке багыттап окутуугу арналган тилдик ыкмалар, кептин түрлөрүн үйрөтүү багытында макал-лакаптардын ролун, элдик гумандуу педагогиканын негиздеринде, бүгүнкү эки баскычтуу билим берүү шартындагы, Болон системасынын койгон талаптарына шайкеш Европанын тилдик портфелинин түзүмдөрүнө ылайык интерактивдүү методдордун негизинде иш алып баруу, тематикалык-кырдаал түзүүдө көнүгүүлөрдү иштетүү ыкмалары, студенттердин адистигине ылайык сүйлөө речин өстүрүү, тилдик компетенцияларын калыптандыруу жана сабаттуу жазууга жетишүүнүн жолдорун сыноо эле.

ЖОЖдогу болочок адистердин тилдик компетенциясын калыптандыруунун деңгээлин объективдүү баалоо төмөнкү көрсөткүчтөр жана **критерийлердин** негизинде ишке ашырылат:

а) грамматиканы профессионалдык багыттагы тексттер (мисалы «Кыргыз Республикасынын конституциясы», «Кыргыз Республикасынын прокуратурасы», «Сот бийлиги» ж.б.) аркылуу өздөштүрүү (фразанын, сөз айкашынын, сөздүн грамматикалык тууралыгы, түшүнүктүн тактыгы, грамматикалык форманын мазмуну менен шайкеш келиши);

б) кесиптик коммуникация тармагында кептик ойлонуу ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн аныктоо үчүн критерийлер («Сенин оюнча кесиптик этиканы сактаган жоопкерчиликтүү юрист кандай болот?» деген темада эссе);

в) кесиптик маанилүү темалардын алкагындагы оозеки (сот процесси тууралуу диалог) кептин экспрессивдүүлүгү (үйрөнүлүп жаткан тилдин үлгүсү боюнча курулган фразалардын, сөздөрдүн саны, өз мамилесин билдире алуу билгичтиги, окуяларга баа берүү, изилденип жаткан тилдин үлгүлөрүнүн ар кылдуулугун колдонуу), айтылган сөздүн (берилген тема боюнча маектин шайкеш келиши) кесиптик баарлашуу учурлары, кептин фонетикалык жана грамматикалык тууралыгы (кошумча көрсөткүчтөр);

г) кесипке багыттагы тексттерди окуу жана угузуу учурунда текстти («Сот бийлиги» деген темада талкуу) түшүнүү (түшүнүү сапаты; түшүнүү көлөмү) угуу тарабынан кабыл алынган кептин көлөмү; окуунун ылдамдыгы, кабыл алынган кептин мүнөзү; тилдик материалдын мүнөзү, алардын адаптивдүүлүгүнүн деңгээли (оригиналдуулугу), түшүнүүсүнүн тереңдиги (кошумча көрсөткүчтөр).

Констатациялоочу этап кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун абалы жана студенттердин билим деңгээли менен таанышуу, окутуу ишине жолтоо

болуп жаткан айрым жалпы **себептерди** белгилөөгө мүмкүндүк берди. Алар төмөнкүлөр:

1.Студенттерге кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүү: алардын алган билиминин, билгичтигинин, көндүмдөрүн, тилдик компетенциясынын натыйжалуулугунун жогорулашына кызмат кылуучу негизги факторлор болгон күндөлүк сабактардын теориялык, лингвистикалык, педагогикалык-дидактикалык жана психологиялык шарттары (интерактивдүү методдор менен ыкмаларды колдонуу, студенттердин жеке өзгөчөлүгүн эске алуу, алардын өз алдынча иштөөсүн өнүктүрүү, көрсөтмөлүү сабактар,аудиовидеолорду пайдалануу,мектептен алган билимдерге таянуу сыяктуу нерселер) бардык учурлада эле комплекстүү аткарыла бербейт.

2. Бүгүн республика боюнча дээрлик бардык окуу жайларга мүнөздүү кемчилик – кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу боюнча методикалык адабияттардын, методикалык колдонмолордун, заманбап техникалык каражаттарынын жетишсиздиги.

3. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу предметине бөлүнгөн сааттардын аздыгы.

Жасалган бардык аракеттердин натыйжасынан мамлекеттик тилди окутууда тилдик компетенцияны түптөөгө, студенттердин кыргызча кебин өстүрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлө тургандыгын эксперименттин жыйынтыгы көрсөттү.

1-курстун студенттерине үч топтомдогу көнүгүүнүн түрлөрү боюнча тапшырмалар сунуш кылынган.Макал– лакаптарды үйрөтүүгө багытталган тилдик көнүгүүлөрдү, макалдарды үйрөтүү менен кепти өстүрүүчү, машыктыруучу көнүгүүлөрдү, макал-лакаптарды практикада колдонууга багытталган кырдаалдык-тематикалык көнүгүүлөрдү аткаруу тапшырмасы берилген. Аталган үч көнүгүүнү аткарууда тең текшерилүүчү (контролдук) топторго караганда эксперименталдык топтогулар жогорку көрсөткүчтү көрсөтө алышты.

1-тапшырма: Макал-лакаптарды үйрөтүүгө багытталган тилдик көнүгүүлөр (1-курстун студенттери үчүн)сунушталды. Бул тапшырманын аткарылыш деңгээлин баалоодо төмөндөгүдөй тапшырмалар берилди:

1. Макал-лакаптарды туура жаза билүүсү;

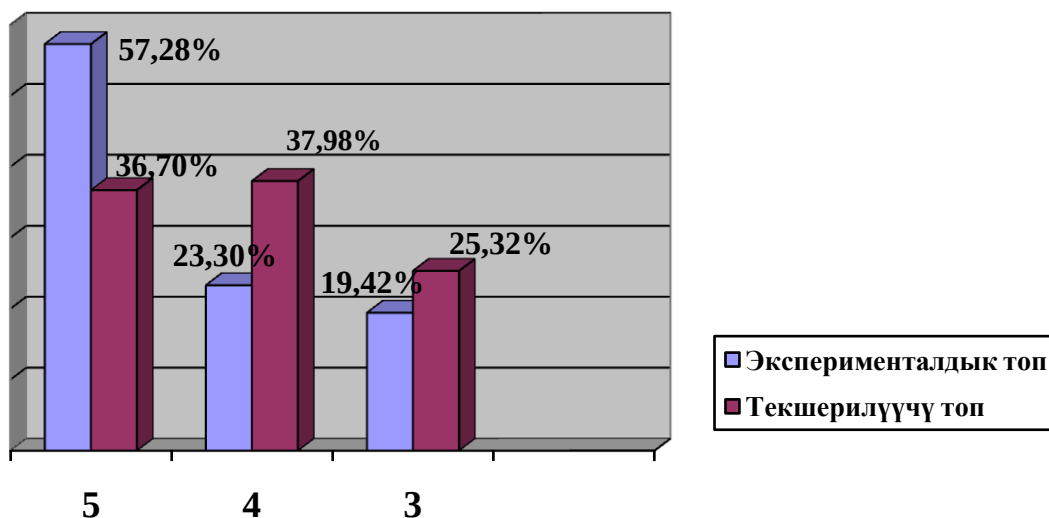
2. Макал-лакаптарда колдонулган сөздөрдүн лексикалык маанисин билүүсү, колдонуусу;

3. Грамматиканын кайсы эрежеси өтүлүп жаткан болсо ошого жараша талдай

билүүсү;(Мисалы: кандай сүйлөм, сүйлөмдүн баш жана айкындооч мүчөлөрүн табуу,аларга коюлуучу тыныш белгилер ж.б. суроолорго жооп таба алуусу)

Бул критерийлерге жараша студенттердин жообун талдаганда, критерийлердин баарына тең дал келген жооп жогорку деңгээл, 1-2-критерийлерге дал келгени орто деңгээл, ал эми 1- критерийлерге дал келген жооптор төмөнкү деңгээл деп табылды. Эгер, бул көрсөткүчтөрдү % менен берсек, анда төмөндөгүдөй жыйынтык чыгат: эксперименттик тайпалардын

жогорку деңгээли 57,28 %, орто деңгээли – 23,30 %, төмөнкү деңгээли 19,42%түздү.Текшерилүүчү тайпанын жогорку деңгээли 36,70 %, орто деңгээли 37,98 %, төмөнкү деңгээли 25,32 %.ти көргөздү.

4-сүрөт. 1-тапшырманын көрсөткүчүн чагылдырган диаграмма

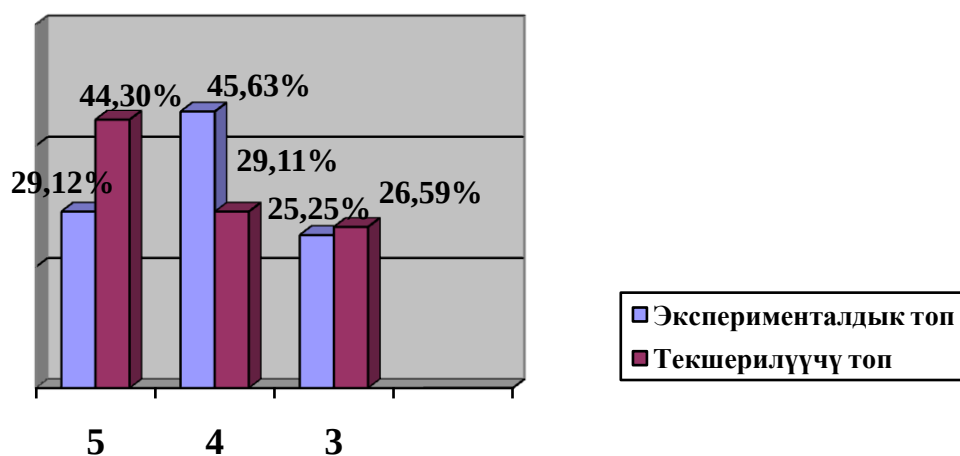
2-тапшырма : Кепке машыктыруучу макал-лакаптар. «Жалгыз күбө-күбө эмес», «Мыйзам баарыга бирдей», «Акыйкаттын отун эч ким өчүрө албайт», «Чын чычалайт, калп калтырайт», «Адамдан айла качып кутулбайт », «Ок жарасынан, сөз жарасы жаман», «Башка иш түшсө, байтал жорго», «Адилеттүү киши азаптан алыс», «Тил – акыйкат таразасы», «Адам сөзгө байланат, айбан чөпкө байланат», «Бөрүгө кой кайтартпа», «Уурусу күч болсо, ээси доого жыгылат», «Адилет өкүм сүргөн жерде чыр - чатак болбойт»,«Жердин бейиши – эркиндик» же болбосо дагы бир макал «Таранчы жеген таруунун, бөдөнө тартат азабын», «Колуң менен кылганды мойнуң менен тартасың», «Элди алдасаң да, кудайдан корк», «Арам оокат аш болбойт», «Сактыкта кордук жок», «Ийне көзүнөн сынат, адам сөзүнөн сынат», «Жөн жерден өрт чыкпайт», «Шеги бар- шектенет », «Сөздү чын токтотот, сууну чым токтотот », «Көрбөйт деп ууру кылба, укпайт деп ушак айтпа», « Айран ичкен кутулуптур, челек жалаган тутулуптур»,«Сагызган сактыгынан өлбөйт, суктугунан өлөт».

Тапшырмалар:

1. Кесипке байланыштуу макал-лакаптарды чогултушу;
2. Кырдаалга жараша макал-лакапты пайдаланып кетүүсү;
3. Кесиптик макал-лакаптардын маанисин чечмелеп берүүлөрү;
4. Макал-лакаптарда колдонулган айрым терминдерди сөздүктөрдүн жардамы менен чечмелөө, которуу;
5. Бири-бири менен кесиптик кырдаал түзүп, сөздөрдү,макалдарды кошуп маектешүү;

Бул критерийлерге жараша студенттердин жообун текшергенибизде, критерийлердин баарына дал келген жогорку деңгээл, 1-2-3-4-критерийлерге

дал келген орто деңгээл, 3-4-критерийлерге гана дал келген төмөнкү деңгээл деп бааланды. Жогорудагы көрсөткүчтөрдү пайыз(%) боюнча алганыбызда төмөндөгүдөй жыйынтык ала алдык:

5 - сүрөт. 2-тапшырманын көрсөткүчүн чагылдырган диаграмма.

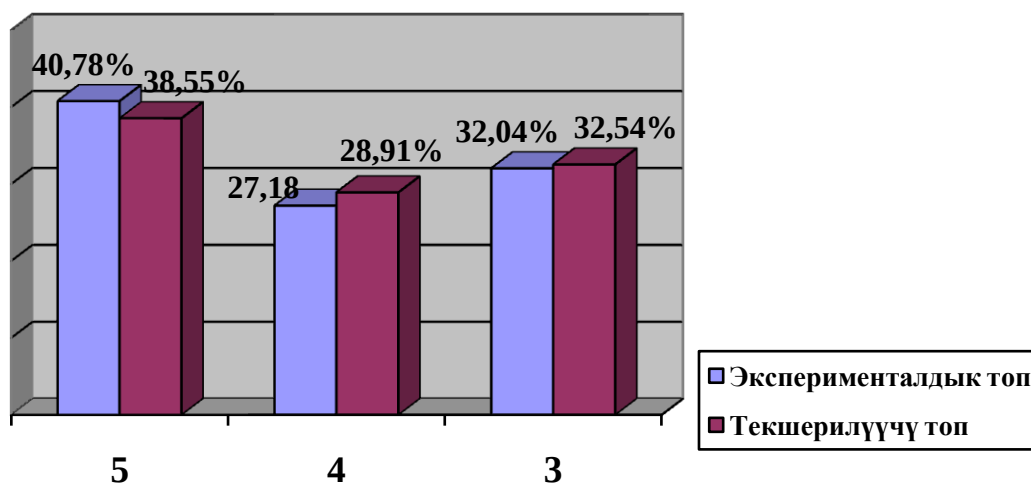
Эксперименталдык топтордо жогорку деңгээл 29,12 %, орто деңгээл 45,63 %, төмөнкү деңгээл 25,25 %ды түздү. Ал эми текшерилүүчү топтордо көрсөткүчтөр жогорку деңгээл 44,30%, орто деңгээл 29,11 %, төмөнкү деңгээл 26,59%ды көрсөттү.

3-тапшырма: Макал-лакаптарды практикада колдонууга багытталган кырдаалдык-тематикалык көнүгүүлөр.

1.Макал-лакаптын маанисин жеткирип берүү үчүн интонация аркылуу көркөм окуй алуу, көркөм айта алуу;

2.Макал-лакап айтышуу (бири-бирине ылайыктуу макал-лакап менен жооп берүү)

Үчүнчү тапшырма боюнча талдоо жүргүзгөндө жогорку деңгээлде аткарылган эксперименттик топтун студенттери 40,78 %, ортоңку деңгээл 27,18 %, төмөнкү деңгээл 32,04 %дык көрсөткүчтөргө ээ болушту. Текшерилүүчү топтордун студенттеринин көрсөткүчтөрү төмөндөгүдөй: жогорку деңгээли 38,55 %, ортоңку деңгээл 28,91%, төмөнкү деңгээл 32,54% ды түздү.

6-сүрөт . 3-тапшырманын көрсөткүчүн чагылдырган диаграмма

Таблицадан көрүнүп тургандай, экспериментке катышкан топтордун жазуу, окуу, сүйлөө иштерин аткаруусу бир кыйла жакшырып, тез ыкчам аракеттер аткарылып, жазуу иштеринде да каталар азайып калганы көрүндү. Эксперименттин аягында катанын саны 3-4 эсеге азайган. Мындан улам: юрист студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандырууга көмөкчү болгон макал-лакаптарды ар бир сабакта ырааттуу талдоо аркылуу жана аң - сезимдүүлүк менен эстериине сактап калгыдай кылып аракет жасоо аркылуу ийгиликтерге жетишүүгө болот деген тыянакка келдик. Демек биздин илимий божомолубуздун теориялары практикада тастыкталды, өзүн актады. Бул экспериментте студенттердин мамлекеттик тил боюнча билимине жалпы байкоо жүргүзүү менен кыргыз тилиндеги тилдик компетенцияларынын, кеп ишмердүүлүктөрүнүн канчалык даражада өсүш болгондугун, алардын билим деңгээлин, машыгууларын, жатыгууларын макал-лакаптар боюнча ар кандай тапшырмалардын жана көнүгүүлөрдүн негизинде текшерилди. Текшерүүнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй эксперименттик топтордун студенттери текшерилүүчү топтордун студенттерине караганда мамлекеттик тил боюнча билим деңгээли жогору болгондугу көрүндү. Демек окутууну тематикалык-кырдаалдык принципте уюштуруу менен улантуучу топтун студенттерине тилдик компетенциянын принциптерин үйрөтүү аркылуу студенттердин кыргызча кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүгө: сабаттуу жазууга жана оозеки кепин иреттөөгө мүмкүнчүлүк бар экен деген жыйынтыкка келдик.

Эксперименттин жыйынтыгынан улам изилдөөнүн алдына коюлган божомолдоолорубуз туура экендиги ырасталды. Биздин эмгегибиздин борбордук көйгөй маселесин изилдөө, тилдик кесиптик компетенттүүлүктү түптөө процессинин айрым психологиялык-педагогикалык шарттары сакталган учурда, кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун практикалык сабактарында юрист-студенттерде башка тилдеги кесиптик компетенттүүлүгүн түптөөнүн мүмкүн болушун көрсөттү.

Изилдөөнүн жүрүшүндө биз тараптан, юрист-студенттерде кесиптик тилдик компетенцияны түптөө процессинин үлгүсү – бул изилденип жаткан объекттин изилдөөнүн максаттары үчүн олуттуу болгон жактарын калыбына келтирүүчү система экендиги, жана ушундан улам ушул объект тууралуу билимдерди алуунун ортомчу ыкмасы катары кызмат кылаары аныкталган. Юрист-студенттерде кесипкөй тилдик компетенттүүлүктү түптөө процессинин үлгүсү динамикасында окутуучу менен студенттердин конкреттүү билим берүүчү, алуучу милдеттерди төмөнкү баскычтарда чечүү боюнча максатка туура багытталган, өз ара макулдашылган аракеттеринин удаалаштыгын түшүндүрүп турат. Долбоорлордун, лингвистикалык тапшырмалардын, кесипке багытталган тапшырмалардын, орто аралык жана көзөмөлдөөчү тилдик компетенцияларды үйрөнүү «текшерүүлөрүнүн» үстүндө иштөөнү талдоого алуу бизге юрист-студенттердеги тилдик компетенттүүлүктүн түптөлүшүнүн деңгээли тууралуу билүүгө шарт беришкен. Студенттерде кесиптик тилдик компетенттүүлүктүн

түптөлүшүнүн иштелип чыккан критерийлери жана баскычтары түптөлүү процессинин жүрүшүнө көз салып турууга жана студенттерди ылдыйкы деңгээлден экинчи деңгээлге которууну камсыздоого мүмкүндүк бере алган. Эксперименттин жыйынтыгынын натыйжалуулугун төмөнкү таблицадан көрүүгө болот. (7-сүрөт менен, 7-8-таблицаны караңыз)

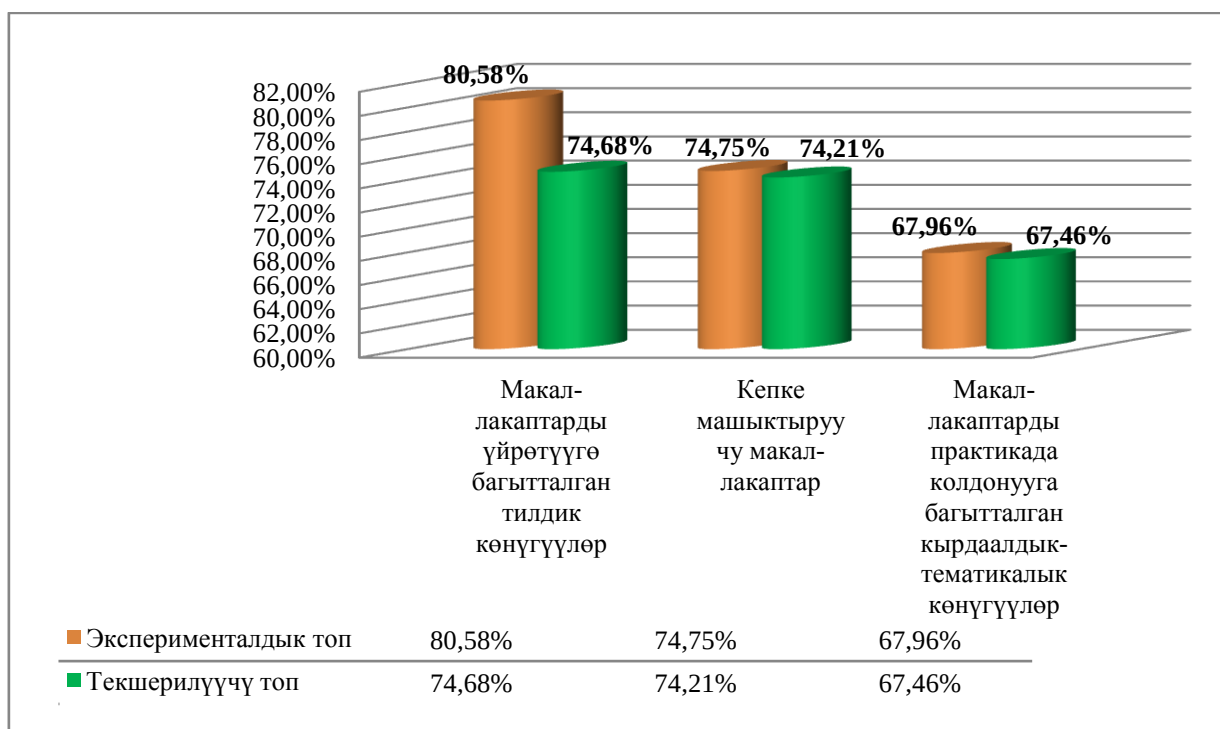
Экспериментке катышкан окуу жайлар	Топтор, деңгээлдер	Макал-лакаптарды үйрөтүүгө багытталган тилдик көнүгүүлөр		Кепке машыктыруучу макал-лакаптар		Макал-лакаптарды практикада колдонууга багытталган кырдаалдык-тематикалык көнүгүүлөр		Орточо жыйынтык	
		кол-во студ.	%	кол-во студ.	%	кол-во студ.	%	кол-во студ.	%
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин	Эксперименттик	38		38		38		114	
	жогорку	18	47,3	8	21,05	15	39,47	41	35,97
	ортонку	12	31,6	24	63,16	12	31,58	48	42,10
	төмөнкү	8	21,05	6	15,79	11	28,95	25	21,93
	Текшерилүүчү	28		28		30		86	
	жогорку	10	35,72	7	25,00	9	30,00	26	30,23
	ортонку	11	39,29	12	42,86	11	36,67	34	39,54
	төмөнкү	7	25,00	9	32,14	10	33,33	26	30,23
Кыргыз мамлекеттик юридикалык академия	Эксперименттик	55		55		55		165	
	жогорку	35	63,64	17	30,91	20	36,36	72	43,63
	ортонку	11	20,00	20	36,36	15	27,28	46	27,88
	төмөнкү	9	16,36	18	32,73	20	36,36	47	28,49
	Текшерилүүчү	45		45		45		135	
	жогорку	16	35,55	24	53,33	19	42,23	59	43,70
	ортонку	18	40,00	10	22,33	11	24,44	39	28,89
	төмөнкү	11	24,45	11	24,44	15	33,33	37	27,41
Билим берүүдөгү заманбап малямаггык технологиялар институту	Эксперименттик	10		10		10		30	
	жогорку	6	60,00	5	50,00	7	70,00	18	60,00
	ортонку	1	10,00	3	30,00	1	10,00	5	16,67
	төмөнкү	3	30,00	2	20,00	2	20,00	7	23,33
	Текшерилүүчү	6		6		8		20	
	жогорку	3	50,00	4	66,68	4	50,00	11	55,00
	ортонку	1	16,66	1	16,66	2	25,00	4	20,00
	төмөнкү	2	33,34	1	16,66	2	25,00	5	25,00
Жалпы жыйынтык	Эксперименттик	103		103		103		309	
	жогорку	59	57,28	30	29,12	42	40,78	131	42,39
	ортонку	24	23,30	47	45,63	28	27,18	99	32,05
	төмөнкү	20	19,42	26	25,25	33	32,04	79	25,56
	Текшерилүүчү	79		79		83		251	
	жогорку	29	36,70	35	44,30	32	38,55	96	39,83
	ортонку	30	37,98	23	29,91	24	28,91	77	31,95
	төмөнкү	20	25,32	21	26,59	27	32,54	68	28,22

Таблица6.Жыйынтыктоочу текшерүүдөгү көрсөткүчтөр

Эксперименталдык жана текшерилүүчү топтордо студенттер тарабынан тапшырмалардын аткарылышынын сапаттык үч деңгээлге бөлүп талдоо жүргүзсөк, төмөндөгүдөй жыйынтыкка ээ болобуз.

Таблица 7. Сапаттык көрсөткүч

Тапшырмалар	Эксперименталдык топ	Текшерилүүчү топ
Макал-лакаптарды үйрөтүүгө багытталган тилдик көнүгүүлөр	80,58	74,68
Кепке машыктыруучу макал-лакаптар	74,75	74,21
Макал-лакаптарды практикада колдонууга багытталган кырдаалдык-тематикалык көнүгүүлөр	67,96	67,46

7-сүрөт. Жогорудагы көрсөткүчтөр диаграмма менен

Изилдөөдө эксперименталдык жол менен сабактарда кесиптик тилдик компетенттүүлүктү түптөөнүн иштелип чыгып жаткан үлгүсү апробацияланган жана анын натыйжалуулугу далилденген. Эксперименттин жүрүшүндө кесиптик тилдик компетенттүүлүктүн түптөлүшүнүн

деңгээлдерин байкоодо аңгемелешүүлөрдүн, анкетирлөөнүн негизинде студенттердин жоопторуна талдоо жүргүзүүнүн жардамы менен өлчөөлөр жүргүзүлгөн эле, ошондой эле алдыга коюлган милдеттерди чечүү үчүн атайын жолдордун жана тапшырмалардын системасы иштелип чыккан. Эксперименттин акырында алынган маалыматтардын статистикалык талдоого алынышы жана иштелип чыгышы жүргүзүлгөн, алар атайын түзүлгөн дидактикалык материалдарды колдонуу кесиптик тилдик компетенттүүлүктү түптөөгө шарт түзө тургандыгы тууралуу жана студенттин жүйөөлүү, интеллектуалдуу жана эмоционалдык чөйрөлөрүндөгү өзгөрүүлөрдү камсыздайт.

Студенттердин окуу ишмердиги кыргыз тили боюнча практикалык сабактардын жүрүшүндө талдоого алуу, жалпысынан алганда, кесиптик тилдик компетенттүүлүктү түптөөнүн негизинде окутуу, студенттердин сапаттуураак тилдик даярдыктарын камсыздай тургандыгын жана юристтер үчүн кесиптик маанилүү болгон сапаттарды өнүктүрүүгө шарт түзөт (критикалык ой жүгүртүү, рефлексия, жоопкерчилик, өзүнө болгон ишеним). Алынган жыйынтыктары биз тараптан негизделген кесиптик тилдик компетенттүүлүктү юрист-студенттерде түптөөнүн психологиялык-педагогикалык шарттары, статистикалык маанилүүлүк деңгээлиндеги педагогикалык мамилеге карата натыйжалуу болуп саналаары тууралуу акыркы жыйынтыктарды жасоого шарт түзө алышты.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ

Изилдөөнүн жыйынтыгында, негизинен төмөндөгүдөй **корутунду** чыгарылды:

1.«Тилди компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун жана тилдик компетенттүүлүктүн теориялык негиздерин аныктоо» аттуу 1-милдет изилдөөнүн биринчи главасында ишке ашырылды. Мында кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин тилдик компетенциясын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери аныкталды. Биринчи милдетти чечүү учурунда төмөнкүдөй корутундулар алынган:

Кесиптик тилдик компетенттүүлүктү билим берүүнүн теориясына жана практикасына психологиялык-педагогикалык түшүнүк катары киргизүү окуу процессинин өнүгүп келе жаткан функциясынан кошумча багытталууну көрүүгө шарт түзөт – адамдын маданият аралык кесипкөй коммуникациясы тармагындагы жөндөмүнө, анын жүрүшүндө студенттердин инсандык жана кесиптик өсүшүн жүзөгө ашыруу, ал эми тилди билүүсү адистин ажыратылгыс квалификациялык мүнөздөмөсү катары кабыл алынышы шарт.

2.«ЖОЖдордо студенттердин тилдик компетенциясын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздерин иликтеп, аны жакшыртуунун ык-усулдарын аныктоо; окуу процессинде келечектеги адистердин тил компетенциясын калыптандырууга өбөлгө болгон кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу технологияларын иштеп чыгуу жана жүзөөгө ашыруу» аттуу 2-милдет экинчи главада иштелип, болочок адистин тилдик компетенциясын ЖОЖдо калыптандырууга чогултулган усул- ыкмалардан

пайдаланууга негизделген, кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу технологиясын колдонууга шарт түзөт. Бул технологиянын маңызы андан ары бирдиктүү дидактикалык тутумду түзгөн педагогикалык иш чаралардын, операциялардын жана ыкмалардын ирээттүү жүргүзүлүшүндө тураары аныкталды. Көргөзүлгөн тутумду окутуучунун иш практикасында ишке ашыруу тилдик компетенцияны гана калыптандырбастан, студенттин инсандыгын ар тараптуу өнүктүрүүгө шарт түзөт.

3.«ЖОЖдордо билим алып жатышкан келечектеги юристтердин тил компетенциясын калыптандыруунун негизи болгон кесиптик компетенцияны байытуунун жолдорун, аларды колдонууну жана тилдик компетенттүүлүктү калыптандыруунун интерактивдүү методдорун сунуш кылуу» аттуу **3-милдет** диссертациялык иштин үчүнчү главасында изилдөөгө алынып, кыргыз тилин окутууда студенттердин профессионалдык юридикалык лексикасын калыптандыруунун теориялык негиздери, накыл сөздөрдү талдап, компетенттүүлүктү бекемдөөнүн каражаты катары колдонуу, кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун максаты жана милдети, интерактивдүү методдор, аталган предметтин негизги билим берүү программасындагы орду жөнүндө маселелер сунушталып, практикаланды.

4.«Кесиптик тилдик компетенцияны өнүктүрүүгө багытталган эксперименталдык окутуунун теориялык жана уюштуруучулук принциптерин түзүүнү аныктоо; адистерди тилге үйрөтүү окуу процессинде студент-юристордин кесиптик тилдик компетенцияларын калыптандыруунун мазмунун жана технологиясын иштеп чыгуу» аттуу **4-милдет**дүңүнчү главада ишке ашырылды. Болочок адистин тилдик компетенциясы, анын профессионалдык компетенттүүлүгүнүн, анын предметтик курамынын ажырагыс бөлүгү болуп саналуу менен, ЖОЖдо окуп үйрөнгөн тилдик билиминин жыйындысы болуп саналат..

5.«Изилдөөдөн алынган натыйжаларды педагогикалык эксперименттен өткөрүү» аттуу 5-милдет төртүнчү главада аткарылып, изилдөө боюнча педагогикалык тажрыйба үч этапта өткөрүлдү.

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин тилдик компетенциясын калыптандыруунун практикадагы орду, мааниси, зарылдыгы жана ролу иликтөөгө алынып, бул боюнча студенттердин билиминдеги, билгичтигиндеги, көндүмдөрүндөгү кемчиликтер байкалып, компетенттүүлүктүн алкагында үйрөтүүгө багытталган иш-тажрыйбалар жалпылаштырылды. Тажрыйбанын жүрүшүндө байкоолордун, маектешүүлөрдүн, анкета жүргүзүүнүн, студенттердин отчетторун талдоонун жардамы менен профессионалдык тилдик компетенттүүлүктүн калыптанышын ченөө жүргүзүлдү, ошондой эле коюлган тапшырмаларды чечүү үчүн атайын ыкмаларды жана тапшырмалардын тутуму иштелип чыкты. Тажрыйбанын аягында алынган маалыматтарга статистикалык талдоо жүргүзүлдү, анда атайын түзүлгөн дидактикалык материалдарды колдонуу профессионалдык тилдик компетенттүүлүктү калыптандырууга шарт түзөт жана студенттин мотивациялык, интеллектуалдык жана

эмоционалдык чөйрөсүндө өзгөрүүлөрдү камсыз кылат деген жыйынтык алынды.

2012-2016-окуу жылдар аралыгында жогорку окуу жайларынын юридикалык адистиктерди даярдашкан Кыргыз улуттук университетинин Юридикалык институтунда (азыр факультет), Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиясында, Билим берүүдөгү жаңы маалыматтык технологиялар институтунун юридикалык факультетинде кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун талапка ылайык өтүлүшү, студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандыруу парадигмасын, алардын кыргыз тилине кызыгуусун, умтулуусун мотивациялап стимулдаштыруу, деги эле мамлекеттик тилге тиешелүү болгон бардык проблемалар менен таанышуу максатында аталган окуу жайлардын окутуучулары менен биргеликте эксперименттик сабактар өткөрүлдү. Тажрыйбага чейинки жана кийинки натыйжалар сандык жана сапаттык жактан жыйынтыкталып, аталган жогорку окуу жайлардын 1-курстарынын студенттеринин тил үйрөнүүдөгү компетенцияларынын калыптанышы боюнча, өздөштүрүү деңгээлдери боюнча диаграммалар, сүрөттөр, таблицалар көрсөтүлдү. Сунушталган интерактивдүү ыкма, каражат, методдорду колдонуу менен өтүлгөн сабактар текшерилүүчү топторго караганда эксперименттик топтордун студенттеринин көрсөткүчтөрү жогорулагандыгы, эң ылдыйкы баа алгандардын саны азайгандыгы аныкталды.

Теориялык негиздемелер жана тажрыйбалык маалыматтар, юрист студенттердин тилдик компетенциясын калыптандыруу процесси ЖОЖдо окуп жатканда ийгиликтүү болот деп **корутунду** чыгарууга мүмкүндүк берет, эгер:

- 1) мамлекеттик тилди окуу процессин компетенттүүлүктүн негизинде алып барса;
- 2) профессионалдык тилдик компетенциянын негизи юридикалык профилдин адистиктери боюнча аныктаса;
- 3) студенттердин тилдик компетенттүүлүгүн калыптандырууда окутуу процессинде индивидуалдуулук чөйрөсүн өнүктүрүү менен биримдикте ишке ашырылат жана бул багыт ЖОЖдогу адисти даярдоодо маанилүү максат болуп саналат;

4) студенттердин мамлекеттик тил боюнча тилдик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун үлгүсү иштелип чыкты, тилдик компетенцияларды калыптандырууга багытталган ыкмалар жана усулдар колдонулса (атайын ыкмалар жана тапшырмалар колдонулат, долбоорлор ыкмасы жана көйгөйлүү окутуу пайдаланылат, интеграциялык байланыштар ишке ашырылат);

5) кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу процессинде тилдик компетенцияларды чагылдырган тапшырмаларда жана кырдаалдарда болочок профессионалдык ишмердүүлүктүн спецификасын эске алган ык-усулдар колдонулса;

6) окуу планынын жана программасынын алкагында табигый окуу процессинде ишке ашырылган жана компетенттүү жүрүштүн принциптеринин талаптарын эске алуу менен түзүлгөн дидактикалык материалдар пайдаланылса;

7) профессионалдык тилдик компетенттүүлүк калыптанган деңгээли аныкталса.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

- Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда кесиптик тилдик компетенттүүлүктү калыптандырууга багытталган жаңы окуу программаларын, окуу китептерин, окуу колдонмолорду иштеп чыгуу билим беүүнүн азыркы талаптарына ылайык жаңыланууга муктаж деп эсептейбиз;
- Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу тилдик, айрыкча лексикалык материалдар менен коштолуп, сабакта интерактивдүүлүктүн болушу шарт;
- Кыргыз тилин ЖОЖдордо экинчи тил катары окутууда студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандыруу Европанын тилдик портфелинин түзүмдөрүнө, кыргыз тилин билүү деңгээлдерине коюлган талаптарга ылайык жүргүзүлүшү керек;
- Студенттердин тил компетенттүүлүктөрүн баалоо Европанын тилдик портфелинин түзүмдөрүнө, кыргыз тилин билүү деңгээлдерине коюлган талаптардагы негиздемелерге ылайык жүргүзүлүшү зарыл;
- Тил билүү деңгээлдерин баалоодо студенттердин активдүү катышуулары да экинчи тилди үйрөнүүгө стимул боло алат.

Диссертациялык иштин негизги идеялары төмөнкү эмгектерде чагылдырылган :

а) Окуу китептер, окуу куралдар:

1. **Сыдыкбаева, М.М.** Көнүгүүлөр жыйнагы (улантуучу топтун студенттери үчүн) Окуу колдонмо.[Текст] / М.М.Сыдыкбаева- Бишкек 2001.- 80б.
2. **Сыдыкбаева, М.М.** Көнүгүүлөр жыйнагы. (баштоочу топтун студенттери үчүн) . Окуу колдонмо.[Текст] / М.М.Сыдыкбаева, Б.К.Деркенбаева.- Бишкек: Гарнитура Times KRKP - 2005.- 71б.
3. **Сыдыкбаева, М.М.** Кыргыз тил : Синтаксис.ЖОЖдордун орус бөлүмүнүн улантуучу топторунун 2- курстары үчүн окуу куралы. [Текст] / М.М.Сыдыкбаева,Н.Б.Мамырбаева - Бишкек: Гарнитура Kyrgyzfnt, 2005.- 67 б .
4. **Сыдыкбаева, М.М.** Кыргыз тили: фонетика, лексика, морфология. ЖОЖдордун орус бөлүмүнүн улантуучу топторунун студенттери үчүн. [Текст] /М.М.Сыдыкбаева,Б.А.Кодоров.- Бишкек: Гарнитура Times _Q2, 2006,- 126 б.
5. **Сыдыкбаева, М.М.** Кыргыз тили: ЖОЖдордун орус бөлүмдөрүнүн улантуучу топтордо билим алып жатышкан студенттер үчүн окуу китеби. Толук курс.[Текст] / М.М.Сыдыкбаева, Б.А.Кодоров, Н.Б.Мамырбаева. - Бишкек: Турар, 2007, - 237 б.

6. **Сыдыкбаева, М.М** Кыргыз тили Синтаксис (2- курстар үчүн окуу куралы) ЖОЖдордун орус бөлүмдөрүнүн баштоочу топтогу студенттер үчүн.[Текст] / М.М.Сыдыкбаева, Н.Б.Мамырбаев, Г.Н.Ногойбаева, Ж.А.Акматова.- Бишкек: Турар, 2009, - 122 б.
7. **Сыдыкбаева, М.М.** Кыргыз тили: ЖОЖдордун орус бөлүмдөрүнүн улантуучу топтордо билим алып жатышкан студенттер үчүн окуу китеби. Толук курс. Толукталып экинчи басылышы.[Текст] / М.М.Сыдыкбаева, Б.А.Кодоров, Н.Б.Мамырбаева. Бишкек: Турар, 2009, - 258 б.
8. **Сыдыкбаева, М.М.** Кыргыз тили: Чет өлкөлүк студенттер үчүн окуу куралы. [Текст] / М.М.Сыдыкбаева, Т.А.Каюмова, Ж.Ж.Амиров . Бишкек: Турар, 2010, - 110 б.
9. **Сыдыкбаева, М.М.** Кыргыз тили; Стоматология адистигинде билим алып жатышкан студенттер үчүн окуу колдонмо.[Текст]/ М.М.Сыдыкбаева, Г.И.Сагынбаева -Бишкек: 2015, -130 б.
- 10.**Сыдыкбаева, М.М.** Кыргыз тилин ЖОЖдордо экинчи тил катары окутуунун лингводидактикалык негиздери / Монография.[Текст]-Бишкек: 2016,- 208б.

б) Илимий макалалар:

11. **Сыдыкбаева, М.М** Мамлекеттик тилде эркин сүйлөй алган юристтерди даярдоодогу зарылдыктар жана көйгөйлөр.[Текст] / М.М.Сыдыкбаева // Кыргыз тили жана адабияты. К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик жана К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университеттеринин илимий-практикалык басылмасы. -2012. -№21. - 330-332-бб.
12. **Сыдыкбаева, М.М** Кыргыз тилин окутууда студенттердин профессионалдык юридикалык лексикасын калыптандыруунун теориялык негиздери.[Текст] / М.М.Сыдыкбаева // ИСИТО, Материалы международной научно-практической конференции: Теоретические и практические аспекты развития современной науки. -2012, 16-май.- 98-101-бб.
13. **Сыдыкбаева, М.М** Макалдарды билип, аны колдонуунун юристтер үчүн мааниси.[Текст]/ М.М.Сыдыкбаева // К.Карасаев атындагы БГУнун Жарчысы.- 2012.- № 3 (23) .- 79-82-бб.
14. **Сыдыкбаева, М.М** Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутууда колдонулган интерактивдүү ыкма.[Текст] / М.М.Сыдыкбаева// Кыргыз тили жана адабияты. К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик жана К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университеттеринин илимий-практикалык басылмасы. -2013 - №22 , - 237-240-бб.
15. **Сыдыкбаева, М.М.**Кыргыз тили-илимдин тили,[Текст] / М.М.Сыдыкбаева // К.Карасаев атындагы БГУнун Жарчысы. – 2013. - №1(24) .- 218-221-бб.
16. **Сыдыкбаева, М.М**«Тилдик компетенция» – тил жөнүндөгү билимдердин , шык-жөндөмдөрдүн жыйындысы. [Текст] / М.М.Сыдыкбаева

// ИСИТО, Материалы 2 международной научно-практической конференции: Теоретические и практические аспекты развития современной науки. “-2013, 16-октябрь.- 202-206-бб.

17. **Сыдыкбаева, М.М.** Кыргыз тилин мамлекеттик тил катары окутууда колдонулган дидактикалык принциптер.[Текст] / М.М.Сыдыкбаева // Сборник материалов Республиканской научно- практической конференции “ Научное наследие Заки Ахметова и современные проблемы науки и образования” Восточно- казахстанский государственный университет.- 2013, 29-30 мая,- 338-341-бб.

18. **Сыдыкбаева, М.М** ЖОЖдун студенттерине тил үйрөтүүдө тилдик компетенцияны түптөө жана түзүү.[Текст] / М.М.Сыдыкбаева // К.Карасаев атындагы БГУнун Жарчысы .- 2013. - № 2(25) .- 158-161-бб.

19. **Сыдыкбаева, М.М** Кыргыз тилин мамлекеттик тил катары ЖОЖдордо окутуунун теориялык жана практикалык жактан изилденилиши.[Текст] / М.М.Сыдыкбаева // И.Арабаева атындагы КМУнун Жарчысы.- 2012.- № 4 .- 338-340-бб.

20. **Сыдыкбаева, М.М**Эки баскычтуу билим берүүнүн шартында мамлекеттик тилди окутуу теориясында жана методикасында инновациялап окутуу принциптери. [Текст] /М.М.Сыдыкбаева //Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Жарчысы,- 2014, май.-394-395-бб.

21. **Сыдыкбаева, М.М** Глобалдаштыруу шартында ар кандай адистиктердеги студенттерге мамлекеттик тилди окутууну оптималдаштыруу, // К.Карасаев атындагы БГУнун Жарчысы, 2013, №3 (26).- 241-243-бб.

22. **Сыдыкбаева, М.М** Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун методикасын өнүктүрүүнүн заманбап талабы.[Текст] / М.М.Сыдыкбаева // К.Карасаев атындагы БГУнун Жарчысы .-2014.- № 1(27) .- 246-248-бб

23.**Сыдыкбаева, М.М**Юристин тилдик компетенттүүлүгүн дагы кененирээк мүнөздөп түшүнүү. [Текст] / М.М.Сыдыкбаева// Кыргыз тили жана адабияты. К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик жана К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университеттеринин илимий-практикалык басылмасы. 2014 , -№ 26.-179-181-бб.

24. **Сыдыкбаева, М.М** Эки баскычтуу билим берүү системасында адистин маалыматтык жана маданият таануучулук компетенттүүлүгү,[Текст] /М.М.Сыдыкбаева// Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары , - 2014.- №3(31).- 150-152-бб

25. **Сыдыкбаева, М.М** Коммуникативдик тилдик компетенция - кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун, билим берүүнүн максаты катары, [Текст]/ М.М.Сыдыкбаева// Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары , -2014.- №3(31) .- 147-149-бб

26. **Сыдыкбаева, М.М** Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун айрым методдору.[Текст] /М.М.Сыдыкбаева //ИСИТО, Материалы 3 международной научно-практической конференции: Теоретические и

практические аспекты развития современной науки. -2014 16- октябрь.-85-89-бб

27. **Сыдыкбаева, М.М** Тилдик компетенттүүлүктүн өнүгүшүнүн жогорку деңгээлине жетишүү үчүн зарыл болгон максаттар жана милдеттер [Текст] / М.М.Сыдыкбаева //Республиканский научно-технологический журнал , Наука и новые технологии . - 2014.-№3.- 286-288 бб

28. **Сыдыкбаева, М.М.** Вопросы развития компетенции в преподавании кыргызского языка как инструмент развития государственного языка. [Текст] / М.М.Сыдыкбаева // Вестник КГУСТА имени Н.Исанова, № 4 (50) -2015, - 235-238 бб

29.**Сыдыкбаева, М.М.** Методы и действия, используемые при обучении кыргызскому как второму языку, Вестник Современной науки. Научно-теоретический журнал.Волгоград. , Изд “ Сфера”, 2016, №2/ II, 123-127-бб.

30. **Сыдыкбаева, М.М.** Языковая компетенция как совокупность знаний и способностей // LXIII Международной научно-практической конференции №4 (61) «Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии» (Россия, г. Новосибирск, Сибак, 11 апреля 2016 г.- 65-72-бб, Секция: Педагогика высшей профессиональной школы)

31.**Сыдыкбаева, М.М.** Совершенствование языковых знаний студентов на основе информационной и культурологической компетентности в условиях двухступенчатого образования // Проблемы педагогики № 4 (15), Научно-методический журнал г.Москва, 2016.-28-31-бб

32. **Сыдыкбаева, М.М.**Кесипке даярдоодо кесиптик лексиканын ролу / Современные проблемы социально-гуманитарных наук, Научно-теоретический журнал 2016 № 2 (4) Казань, 34-36-бб.

33.**Сыдыкбаева, М.М.** Интерактивные методы формирования языковой компетентности / М. М. Сыдыкбаева // Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по материалам XLIX Международной научно-практической конференции «Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии». – № 4(49). Часть 1. – М., Изд. «Интернаука», 2016. – 158-166 бб.

34.**Сыдыкбаева, М.М.** Сущность понятий «компетенция» и «компетентность» : от количественных к качественным дополнениям / М. М. Сыдыкбаева, А. Ж. Жолдошбекова // Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по материалам L Международной научно-практической конференции «Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии». – № 5(50). – М., Изд. «Интернаука», 2016.

35. **Сыдыкбаева, М.М.** Кесиптик материал (текст) тил үйрөнүүдөгү толук максаттуу компонент / Современные проблемы социально-гуманитарных наук, Научно-теоретический журнал 2016 № 2 (4) Казань, 104-106-бб.

36.**Сыдыкбаева, М.М.** Разбор поучительных выражений как средство закрепления компетентности / Вестник Современной науки. Научно-теоретический журнал. Волгоград. Изд “ Сфера”, 2016, № 4-2(16) 104-109-бб.

37.**Сыдыкбаева,М.М.** Тилдеги коммуникативдүү компетенция - инсандын эркин, кеңири, ийгиликтүү пикир алышуу жөндөмдүүлүгү. Научно-теоретический журнал 2016 № 2 (5) Казань, 24-27-бб.

38.**Сыдыкбаева,М.М.** Кыргыз тилин мамлекеттик тил катары өнүктүрүүгө жасалган аракеттер/ Сыдыкбаева М.М., Чыманов Ж.А., Жолдошбекова А.Ж. //Современные проблемы социально-гуманитарных наук, Научно-теоретический журнал 2016 № 3 (5) Казань, 47-49-бб.

Сыдыкбаева Мира Медеркуловнанын 13-00-02- окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча **«Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери»** (юрист адистиктеринин мисалында) аталышындагы педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: компетенция, коммуникативдик компетенттүүлүк, тилдик компетенция, кесиптик коммуникативдик компетенция, шык-жөндөм, инновация, метод, методология, мазмун, сүйлөө жөндөмдүүлүгү, салттуу окутуу ж.б.

Изилдөөнүн объектиси: ЖОЖдордо кыргыз тилин экинчи тил катары окутуп, үйрөтүү. Тил багытындагы эмес жогорку окуу жайлардын студенттеринин кесиптик тилдик компетенцияларын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери.

Изилдөөнүн максаты: Келечектеги адистердин тил компетенцияларын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздерин азыркы талаптарга ылайыктап иштеп чыгуу жана аларды эксперименттик окутуу процессинде кесиптик-коммуникативдик компетенцияларды калыптандыруунун методикасын негиздөө жана түзүү. Адистиктерге тилди текшерүүдөн өткөрүп, практикага сунуш кылуу.

Изилдөөнүн методдору: Изилденип жаткан проблема боюнча психологиялык, педагогикалык, илимий-методикалык адабияттарды талдоо, билим берүүгө байланышкан нормативдик документтерге, стандарттарга, программаларга, окуу китептерине, окуу-методикалык куралдарга анализ; салыштыруу, жалпылаштыруу, практикалык, эксперименталдык методдор, технологиялар, алдыга коюлган милдеттердин жана илимий гипотезанын шарттарына ылайык изилдөөнүн теориялык жана эмпирикалык ыкмалары колдонулду.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- Жогорку окуу жайларында студенттерди мамлекеттик тилде окутууда болочок адистердин тилдик компетенциясын калыптандыруунун психологиялык-педагогикалык негиздери аныкталгандыгында;
- Жогорку окуу жайларында студенттердин тилдик компетенциясынын калыптанышынын деңгээли жана көрсөткүчтөрү, критерийлери тандалып, негизделгендигинде;
- Юридика багытындагы адистиктердин кыргыз тилин экинчи тил катары окутуп-үйрөтүү боюнча тилдик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык жолдорун аныктап, аны өркүндөтүүнү сунуштагандыгында;
- Кесиптик тилдик компетенциянын натыйжалуу калыптануу процессине таасир берген оптималдуу методикалык шарттар аныкталып, эксперименталдык жактан бекемделгендигинде.

Изилдөөнүн практикалык баалуулугу: бул иште сунушталган теориялык жоболор, корутундулар, илимий-методикалык сунуштар ЖОЖдун шартында болочок адистердин тилдик компетенциясын калыптандыруу маселесин ийгиликтүү чечүүгө өбөлгө түзөт жана жогорку кесиптик билим берүү тутумундагы окуу жайларда программалар менен окуу китептерин, окуу куралдарын, сөздүктөрдү түзүүгө, окутуу процессине пайдаланууга маалыматтарды берет.

Кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөнүүчү ар кандай кесипке даярдаган факультеттерге, анын ичинен юридикалык факультеттин студенттери үчүн жумушчу программасын даярдаганга, курстун мазмунун жаңылоого жардам берет.

РЕЗЮМЕ

диссертации Сыдыкбаевой Миры Медеркуловны на тему: «Лингводидактические основы формирования языковых компетенций студентов при обучении кыргызскому языку как второму в высших учебных заведениях(на примере юридических специальностей) » на соискание доктора педагогических наук по специальности 13.00.02. – Теория и методика преподавания и воспитания (кыргызский язык)

Ключевые слова: инновация, компетенция, языковая компетенция, коммуникативная компетентность, навыки, метод, методология, профессиональная коммуникативная компетенция, речевые способности, содержание, традиционное обучение, и др.

Объект исследования: обучение кыргызскому языку как второму в высших учебных заведениях. Лингводидактические основы формирования профессиональных языковых компетенций студентов высших учебных заведений неязыковых специальностей.

Цель исследования: разработка лингводидактических основ языковых компетенций будущих специалистов в соответствии с современными требованиями, обоснование и построение методики формирования профессионально-коммуникативных компетенций. Проведение языковой проверки по специальностям и рекомендация к практике.

Методы исследования: Анализ по исследуемой проблеме психолого-педагогической, научно-методической литературы, нормативных документов, государственных стандартов, программ, учебников, учебно-методических пособий; использование следующих методов исследования: сравнительных, обобщающих, практических, экспериментальных, теоретических и эмпирических; использование технологий, в процессе обучения и отдельных его компонентов.

Новизна исследования:

- определены психолого-педагогические основы формирования языковой компетенции будущих специалистов при обучении студентов вузов государственному языку;
- выбраны и обоснованы уровень, показатели и критерии формирования языковой компетенции студентов вузов;
- понятие профессиональной коммуникативной компетенции студентов-юристов конкретизировано готовностью и способностью к профессиональным действиям на коммуникативной основе;
- дан научный анализ содержания понятий «языковая компетенция», «коммуникативная компетенция», «профессиональная коммуникативная компетенция»;
- определены и экспериментально закреплены оптимальные условия, влияющие на процесс продуктивного формирования и развития профессиональной коммуникативной компетенции.

Практическая значимость исследования: предложенные здесь теоретические положения, заключения, научно-методические предложения создают предпосылки для успешного решения проблемы языковой компетенции будущих специалистов в вузовских условиях, а также дают сведения для использования в учебном процессе, при составлении программ и учебников, учебных пособий, словарей в высших учебных заведениях системы высшего профессионального образования. В случае, если будет организован спецкурс для студентов факультетов различных специальностей и среди них юридического факультета, обучающихся кыргызскому как второму языку, может быть использовано при составлении рабочей программы и ведении курса.

SUMMARY

of the Dissertation of Sydykbaeva Mira Mederkulovna on the subject of «Linguo-didactic fundamentals of formation of student linguistic competences in teaching kyrgyz language as a second language in higher education institutions (through the example of legal professions)» for the degree of Doctor of Pedagogic Sciences with a specialization in 13.00.02. – Theory and methodology of teaching and upbringing (Kyrgyz language)

Key words: innovation, competence, communicative competence, skills, method, methodology, professional communicative competence, verbal abilities, content, conventional teaching, language competence and others.

Subject of the research: teaching kyrgyz language as a second language in higher education institutions. Linguo-didactic fundamentals of forming professional linguistic competences of the students of higher education institutions of nonlinguistic specialities.

Goal of the research: developing the linguo-didactic fundamentals of linguistic competence of future specialists in accordance with the modern requirements, grounding and building the methodology for forming professional communicative competences. Performing language test on specialities and the practice recommendation.

Methods of research: analysis of the problem at psychological and educational, scientific and methodical literature, normative documents, state standards, curricula, textbooks, teaching aids; Use the following methods of research: comparative, practical, experimental, theoretical and empirical; the use of technology in the learning process and its individual components

Novelty of the research:

- psychology and pedagogical fundamentals of linguistic competence of future specialists have been determined when teaching students of higher education institutions in the state language;
- level, indicators and criteria of forming the linguistic competence of students of higher education institutions have been selected and grounded;
- concept of professional communicative competence of law students has been specified by willingness and ability to communication-based professional actions;
- scientific analysis of the content of concepts “linguistic competence”, “communicative competence”, “professional communicative competence” has been performed;
- optimum conditions having effect on the process for productive formation and professional communicative competence development have been determined and formalized by experiment.

Practical significance of the research: the abstract theorems, conclusions, scientific methodological proposals, which are offered herein, predetermine successful solution of the problem of linguistic competence of future specialists in the institutional conditions, as well as provide information for use in the educational process when drawing up curriculums and textbooks, training aids, dictionaries in higher education institutions of the higher professional education system. While arranging a special course for the students of different specialties faculties including law faculty, who learn Kyrgyz as a second language, the research can be used when drawing up a working program and holding the course.